دیمۆکراسی سازان لەهەرێمی کوردستان

"خوێندنەوەیەکی تیوری- شیکارییە بۆ گرفتی دابەشکردنی دەسەڵات و پێویستی قۆناغی سیاسی"

د. عمر حمدامین نورەدینی و م.ی. بارزان جوهر صادق

زانکۆی لوبنانی فەرەنسی

پێشەکی

کورد بەدرێژایی مێژووەکەی نەیتوانیوە بەقەد دە ساڵی رابردوو دەستکەوتی هەبێت و خۆی لەسنوورێکی ئارام و بەهێزدا جێگیربکات، ئەویش بەهۆی پەنابردنەبەر یەکێك لەمۆدێلەکانی دیمۆکراسی بۆ ئەم جۆرە کۆمەڵگایانە تاوەکو سەقامگیری تێدا بێتەکایەوە. دیمۆکراسی سازان وەکو چارەسەری مانەوە، پاراستن و پێشکەوتن بۆ هەرێمی کوردستان سەیر دەکرێت. وڵات کاتێك بەرەو ئاوەدانی و گەشەسەندن دەروات کەسەقامگیری هەبێت. ئەم سەقامگیریەش تارادەیەکی زۆر بەهۆی پەیرەوکردنی دیمۆکراسی سازان لەلایەن پارتە کوردییەکانەوە هاتەدی.

رێککەوتن و پێکەوەسازانی سیاسی و یاسایی لە هەرێمی کوردستاندا، رەگی مێژوویی و سیاسی و کلتووریان هەیە و فرەحزبی, نەتەوەیی, ئایینی و مەزهەبی کاریگەرییان لەسەر سەرهەڵدان و کارکردن بە پرنسیپی سازان هەبووە، وەك چۆن لە بەرەی کوردستانی و دەرکردنی یاسای ژمارە (١)ی ساڵی (١٩٩٢)ی یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان و چەندین نموونەی تردا خۆی دەنوێنێ کە توێژینەوەکە دەیانخاتەروو.

بابەتی توێژینەوەکە، دابەشی سەر سێ بەش کراوە. بەشی یەکەم لەناساندنی چەمك و بنەما تیورو پراکتیکییەکانی دیمۆکراسی سازان و ئاستەنگەکانی بەردەمی دەکۆڵێتەوە. لەبەشی دووەمدا، مێژوویەکی نوێی دیمۆکراسی سازان لەگەڵ دەستپێکردنی دامەزراوە فەرمییەکانی هەرێمی کوردستان خراوەتەروو بەشێوەیەکی قۆناغبەندی. دواتر لەهەمان بەش رەگەزەکانی دیمۆکراسی سازان لەهەرێمی کوردستان نیشاندراوە. لەبەشی سێیەمدا، باس لەپێویستی قۆناغی سیاسی هەرێمی کوردستان کراوە بۆ ئەم جۆرە دیمۆکراسیەتە. لەدوا باسی ئەم بەشەدا، بارودۆخی شکاندنی دیمۆکراسی سازان لەساڵی ٢٠١٥و کاریگەرییەکانی لەسەر هەرێمی کوردستان شیکارکراوە.

پرسیاری سەرەکی

بۆچی هەرێمی کوردستان لەم قۆناغە سیاسییەی ئێستادا پێویستی بەمۆدێلی سیستمی دیمۆکراسی سازان هەیە؟

گرنگە لەپاڵ پرسیاری سەرەکیمان، چەند پرسیارێکی لاوەکیش بکەین وەکو، ئایا لەمێژووی نوێی سیاسی هەرێمی کوردستان ئەم سیستمە دیمۆکراسیە پەیرەو کراوە؟ چۆن و لەکەیەوە؟ دواتر دەرئەنجامی پەیرەکردنی و شوێنەوارەکانی لادان لەدیمۆکراسی سازان لەهەرێمی کوردستان چین؟

گریمانەی توێژینەوەکە

لەم قۆناغە سیاسییەی ئێستادا هەرێمی کوردستان پێویستییەکی حەتمی هەیە بەپابەندبوون بە جێبەجێکردنی کردنی دیمۆکراسی سازان لەپێناو مانەوەو بەردەوامیەتی.

قۆناغەکانی جێبەجێکردنی دیمۆکراسی سازان دەیسەلمێنن کە ئەم جۆرە دیمۆکراسییە دەتوانێت هاوسەنگی هێز رابگرێت لەهەرێم و سەقامگیری و پێشکەوتن بەرهەم بێنێت، بەپێچەوانەوە لادان و پشت تێکردنی دەبێتە هۆی کاڵبوونەوەی یەکێتی نیشتیمانی و وەستانی پێشکەوتنی سیاسی و ئابووری وەکو لەساڵی ٢٠١٥دا روویدا.

ئامانجی توێژنەوەکە

هەرێمی کوردستان لەقۆناغێکی سەرەتایی تاقیکردنەوەی مۆدێلەکانی سیستمی سیاسیدایە. بۆ ئەم مەبەستە پێویستی بەدەرخستنی کۆمەڵێك زانیاری و ئارگیومێنتی زانستی سیاسی هەیە سەبارەت بەهەڵسەنگاندنی سیستمەکان. ئامانجمانە

بزانین لەقۆناغی راگوزەری سیاسی و گواستنەوە بۆ قۆناغێکی سیاسی پێشکەوتوو، هەرێم پێویستی بەکام سیستمی سیاسی هەیە کەبتوانێت کاریگەری دروست بکات لەسەر سەقامگیری سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتی.

توێژنەوەکە دەیەوێ لەرێگەی نیشاندانی چەند بەڵگەیەکی زانستی و لۆژیکی، وێنەیەکی بەراوردکاری نیشانبدات سەبارەت بەو بارودۆخە سەقامگیر و پرلەبەرهەمەی کەدیمۆکراسی سازان پێشکەشی هەرێمەکەی کردووە و لەبەرامبەریشدا، شکستپێهێنانی لەساڵی ٢٠١٥ چۆن کاریگەری نەرێنیانەی دروست کردووە لەسەر بارودۆخی کۆمەڵایەتی، سیاسی و ئابووری، هەروەها هەرێمی کوردستانی خستوتە ناو قەیرانێکی سیاسی دژوارەوە.

بەشی یەکەم/ سیستمی دیمۆکراسی سازان

یەکەم: ناساندنی دیمۆکراسی سازان

وەکو زاراوە، سازان هەمان مانای (تەوافق، گونجان، پێکهاتن) دەدات[١]. ووشەی سازان بەلای ئەبریل کارتەرەوە، بریتیە لەپێکەوە گونجاندنی بارودۆخی گشتی وبارودۆخی سیاسی لەپێناو خێری گشتی، ئەوەش دێتە دی بەقوربانیدان بەهەندێك داواکاری و بەرژەوەندی کەسی[٢]. هەردوو وشەکە پێکەوە بەکاردێن بۆ شێوازێك لەشێوازەکانی پراکتیزەکردنی دەسەڵات، بەڵام دیمۆکراسیەکی پوخت و تەواونا، بەڵکو ئەم مۆدێلەی دیمۆکراسی داتاشراوە لەفۆرمێکی جیاواز لەدیمۆکراسیەکانی تر[٣]. چەندین زاراوەی هاوواتای دیمۆکراسی سازان لەئارادایە، وەکو دیمۆکراسی رێککەوتنی (Cocordant Democracy)، دیمۆکراسی پەیمانی(Contractarian Democracy)، دیمۆکراسی تایفی(Consocitioal Democracy)[٤].

بەلای داهێنەری دیمۆکراسی سازان ئارێنت لیبهارت (Arend Lijiphart)ەوە، دیمۆکراسی سازان مۆدێلێکی حوکمرانی هاوبەشە بەبەشدارپێکردنی چەندین پێکهاتەی ئاینی، مەزهەبی، ئایدۆلۆژیا، رۆشنبیری، زمانی جیاواز، نەتەوە، هەرێم و...تاد[٥]. بەپێچەوانەی دیمۆکراسی زۆرینە، فۆرمێکی سیاسی دەوڵەت پێك دێت کەزۆرینە، کەمینە و ئۆپۆزسیونیش لەخۆ دەگرێت و هەمووان بەشداری پرۆسەی بریاردان دەکەن[٦]. دیزاینکردنی حکومەت لەلایەن نوخبە جیاوازەکانەوە لەهەندێك کۆمەڵگا کەتوشی پەرش و بڵاوی بوون تەنها چارەسەرێکە بۆ سەقامگیری دیمۆکراسیانە.[٧]

دەیڤد ئەپتەر دەیناسێنێ بەسیستمێکی پێکەوە سازانی فەرمانرەوایەتی کردن[٨]. بۆیە ئەم سیستمە بە "ستراتیژیەتی ئیدارەدانی ناکۆکیەکان و گۆرینی بۆ هاوکاری و تەوافق لەنێوان نوخبە جیاوازەکان لەجیاتی ململانێ و وەرگرتنی بریار بەزۆرینە" پێناس دەکرێت. ئەم دیمۆکراسیەتە بۆ ئەوە لەدایك بووە کەپارێزگاری لەخۆبەدەستەوەدانی کەمینە بۆ زۆرینە لەلایەك و رێگری لەدابەشبوونی وولات لەلایەن پێکهاتە توندرەوەکان بکات لەلایەکی ترەوە. جەوهەری پێوستی ئەم مۆدێلەش پەیوەندی بە نەبوونی متمانە لەنێوان پێهاتەکانەوە هەیە[٩].

هەردوو فەرهەنگی بەناوبانگی جیهانی، ئۆکسفۆرو کامبریج، هەمان پێناسەیان بۆ ئەم مۆدێلە لەدیمۆکراسی کردووە. ناساندویانە بەفۆرمێك لەسازان لەسەر دروستکردنی بریار لەسیستمی یاسادانانی دیمۆکراسی[١٠]. نزیك لەم دوو

(١) هۆشەنگ دارا، رەخنەگرتن لەدیمۆکراسی تەوافقی، خانەی هزر، سلێمانی ، ٢٠١٠، ل١٢.
(٢) خالد عليوي العرداوي، الفدرالية والديمقراطية التوافقية ومعطيات الواقع العراقي، مجله فرات، العدد ٧، ٢٠١٠.
(٣) هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢.
(٤) کەمال مەنوفی، تیۆرەکانی سیستمە سیاسییەکان، و. ناوات نەحمەد، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل٢٤٨.
(٥) ارنت ليبهارت، الديمقراطية التوافقية في مجتمع متعدد، ت. حسني زينة، معهد الدراسات الاستراتيجية، بغداد, ٢٠٠٦, ص١٥.
(٦) Williams, B. (2015) How Consensual are Consensus Democracies? A Reconsideration of the Consensus/Majoritarian Dichotomy and a Comparison of Legislative Roll-Call Vote Consensus Levels from Sixteen Countries. University of California at Riverside .pP.3-4.
(7) Lijphart, A. (1969). Consocitional Democracy. World Politics. Vol. 21. No. 2. P. 216.
(8) کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤٩.
(٩) خالد عليوي العرداوي، مصدر سابق .
(١٠) هەردوو فەرهەنگی بەناوبانگی جیهانی ئۆکسفوردو کامبرجی ئیلکترۆنی.

فەرهەنگەش، فەرهەنگی مەریەم ویبستر، دیمۆکراسی سازان بەیەکگرتنێکی گشتی پێناسە کردووە لەنێوان گروپە جۆراوجۆرەکانی ئاینی، مەزهەبی، نەتەوەیی و ...تاد(١).

کەواتە، لەزۆربەی بارودۆخەکاندا دیمۆکراسی سازان بەرئەنجام و دەرهاوێشتەی ناسەقامگیری و ناکۆکی و شەڕی ناوخۆیی وولاتانەو بەرلەهەرشتێکیش لەپێناو سەقامگیری داهێنراوە نەك ئەوەی کەئەم فۆرمە حوکمڕانییە گەشەیەکی سروشتیانەی کۆمەڵگاکان بێت و لەبەرئەنجامی بەرەوپێشچوونی هزری و سیاسی مرۆییانەوە پێی گەشتبێت. بەم شێوەیەش، شێوازێك لەفەرمانڕەوایەتی دێتە ئاراوە کەتیایدا هیچ لایەنێك نابێتە نەیارو هاوکاتیش هیچ پێکهاتەیەك ویستی خۆی ناسەپێنێ بەسەر پێکهاتەکانی تردا و هەموو پێکهاتەکانی ناو کۆمەڵگا فرەییەکە لەسەر بنەمای سازان و گونجاندنی بەرژەوەندییە جیاوازەکان شێوازێك لەفەرمانڕەوایەتی " زۆرینە- ئۆپۆزسیۆن- کەمینە" پێکدێنن(٢).

دووەم: رەگەزەکانی دیمۆکراسی سازان

زۆربەی سەرچاوەکان بۆ باسکردنی تایبەتمەندی و رەگەزەکانی دیمۆکراسی سازان، هەمان پۆلێنبەندی لیپهارتیان کردووە. بەلای ئەم زانا سیاسییە هۆڵەندییەوە "دیمۆکراسی سازان پشت دەبەستێ بەچوار رەگەزی سەرەکی. رەگەزی یەکەم و گرنگترینیان بریتییە لەحوکمکردن لەمیانەی هاوپەیمانیەتی بەرفراوان(Grand Coalition) لەلایەن سەرکردە سیاسییەکان لەسەرجەم کەرتە گرنگەکانی ناوکۆمەڵگای فرەیی. دەشکرێت لەوەوە فۆرمگەلێکی جیاواز وەربگرێن لەوانە حکومەتی هاوپەیمانی فراوان لەسیستمی پەرلەمانی، ئەنجوومەنێکی بەرفراوان یان لیژنەیەکی بەرفراوان کەهەڵگری ئەرکە راوێژکارییە گرنگەکان بێت، یان هاوپەیمانیەتیەکی بەرفراوان بۆ سەرۆك و ئەوانی دی لەگەورە خاوەنانی پۆستە باڵاکان لەسیستمی سەرۆکایەتیدا(٣)، واتا بەهەمان چەشنی پەرلەمان کەزۆربەی پێکاتەکان دەگرێتە ئەستۆ، حکومەتیش لەئەنجامی یەکگرتنی زۆربەی پێکهاتەکان دروست دەکرێت(٤).

رەگەزی دووەم، ڤیتۆی بەرامبەر(Mutual Veto)ە، کەکەمینە مافی رەتکردنەوەی ئەو بریارانەی هەیە، ئەگەرچی زۆرینەش باوەڕی پێی هەبێ. ئەمە بۆ پاراستنی مافی کەمینەو رێگری لەزاڵبوونی زۆرینەیە. لەهەندێ وولاتی پەیرەوکاری سیستمی دیمۆکراسی سازان وەکو عێراق و سویسرا بەدەق نەنوسراوەتەوەو تەنها وەکو عورفێکی سیاسی دەستووری لێهاتووە، بەلام لەنەمسا ئەمە لەدەستوور نوسراوەتەوە(٥).

سێیەم، رێژەییبوون (Proporitionality) لەبەشداری و پشکداری لە دامەزراندنەکاندا، لەدامەزراوە گشتیەکان و دابەشی دارایی، دەسەلات و بریاردانە چارەنووسسازەکان. هەریەکەو بەپێی قەبارە و رێژەی خۆی بەشداردەبێت. ئەم بنەمایە وادەکات کەکەمینەکان هەست بەسەنگی خۆیان بکەن و بەگوێرەی سەنگی دەنگەکانی بەشدار بێت لەدامەزراوەکان. واتە لەدوای هەڵبژاردنەکانەوە کار بەبنەمای زۆرینەو کەمینە ناکرێت بۆ یەکلاکردنەوەی پۆستە حکومییەکان(٦).

چوارەم، سەربەخۆیی کەرتی (Segmental Autonomy)یە، واتە هەر پێکهاتەیەك سەربەخۆ بێت لە بریاردان لەو بابەتانەی کەراستەوخۆ پەیوەندی بەکاروباری پێکهاتەکەیەوە هەیە(٧). لێرەدا جۆرێك لەددانپێدانانی ناراستەخۆ هەیە لەلایەن دەوڵەتەوە بەچوارچێوە جیۆگرافییەکەی ئەم پێکهاتەیەو رێگەدان بەخۆبەڕێوەبەری (Self- Administration)، هەر ئەمە دەبێتە رێگر لەبەردەم زیندووکردنەوەی ململانێ تایفییەکان و دەبێتە چارەسەرێك بۆ رێگەگرتن لەجیابوونەوە(٨).

(١) فەرهەنگی مەریەم ویبستری ئەلیکترۆنی.
(٢) هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥.
(٣) ارنت لیبهارت، مصدر سابق، ص٤٧.
(٤) یاسن سعد محمد (البکري)، اشکالیات دیموقراطیة التوافقیة و انعکاساتها علي تجربة العراقیة, کلیة علوم السیاسیة, جامعة نهرین, ص٧٠.
(٥) هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٤.
(٦) سردار قادر محي الدین، الدیموقراطیة التوافقیة في الدول النامیة, مرکز کردستان للدراسات الاستراتیجیة, ٢٠٠٩، ص١٤٧.
(٧) هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٥-٤٩.
(٨) سردار قادر محي الدین، مصدر سابق, ص١٤٩-١٥٠.

لێرەدا پرسیار ئەوەیە ئایا ئەم مۆدێلە دیموکراسیە بەو تایبەتمەندیانەوە دەتوانێ کۆتایی بەشەڕو گرژییەکان بێنێ و وولاتێکی ئارام و سەقامگیر دروست بکات و لەدابەش بوون بیپارێزێت؟

سەرکەوتن و شکستی ئەم فۆرمە پەیوەندی هەیە بەسروشتی کۆمەڵگاکانەوە. چەندین نمونەی دیموکراسی سازان لەکۆن و ئیستەدا دەبینین. وەکو (هۆڵەندا لەساڵی ١٩١٧، لەنێوان گروپە مەزهەبیەکان. سویسرا لەساڵی١٩٤٣ لەنێوان چوار پارتە گەورەکەی[1]، کەبەلای لیبهارتەوە، ئەم وولاتە بەرووونترین نموونەی ئەم جۆرە دیموکراسیەتە دادەنرێت ونموونەیەکی باڵای دیموکراسی سازان لەجیهان بریتیە لەسویسرا کەدەسەڵات تیایدا هاوبەشکراوە لەئاستی ستوونی و ئاسۆیی (واتە هەم فیدڕاڵییەو هەم توافقی)[2]. لەهەمان ساڵ لەلوبنان لەنێوان مەسیحیەکان و موسوڵمانەکان، لەکۆلۆمبیا لەساڵی ١٩٥٨ لەنێوان پارتە شەڕکارەکانی شەڕی ناوخۆ. لەقوبرس لەساڵی ١٩٦٠[3]، کەدواتر ئەم وولاتەی دابەشکرد لەنێوان قوبرسیە یونانیەکان و قوبرسیە تورکەکان لەساڵی ١٩٧٤. ئۆرگوای هەتا ١٩٦٧[4]. نوێترین دیموکراسی سازانیش عێراقە، کەهەندێك لایەن پێشێلی ئەم عورفە دەستورییەیان کردووەو لەکاردانەوەی ئەمەش سیستمی سیاسی وڵات رووبەرووی گرفت و ئاستەنگی بۆتەوە.

رەگی ناسەقامگیری کۆمەڵگا رۆژهەڵاتیەکان دەگەڕێتەوە بۆ بەزۆر پێکەوەلکاندنی چەندین نەتەوەو ئاین و مەزهەبی جیاواز کەهەرلەبنچینەوە کێشەی قوڵیان لەگەل یەکتردا هەیە. کارنەکردنی سیستمە جیاوازەکانیش بۆ ئاوێتە بوونی ئەم جیاوازییانە لەبۆتەیەکی نیشتیمانی یەکسان کەهەستی هاوڵاتیبوون و هاونیشتیمانی بونیاد بنێ، بەردەوامی بەقەیرانەکان و گەورەبوونیانداوەو تائەمرۆش تەنانەت هیچ کام لەمۆدێلەکانی دیموکراسی نەیانتوانیوە ئەو سەقامگیریە هەمیشەییە دابین بکەن.

کێشەیەکی تری ئەم کۆمەڵگا فرەییانە بریتیە لەتایفەگەری کەئەمە فۆرمێکی تەواو جیاواز دروست دەکات لەگەڵ تایفەکانی تر. شارەزایان هەندێك سیکولاریزم و هەندێك فیدڕاڵیەت، خودموختاری و لامەرکەزیەت بەچارەسەر دادەنێن بۆ رێز گرتن لەهەموو تایفەو مەزهەب و دەنگ و ڕەنگە جیاوازەکان. لێرەدا زۆرجار پرسیاری ئەوە دەکرێت کەبۆچی سازانەکە هەر فیدراڵی نەبێت؟ جیاوازی سیستمی سازان و فیدراڵی تێکەڵی یان جیاکاری جیۆگرافیایە. ئەگەر سنووری جیۆگرافیایان دیاربوو تێکەڵی یەکتر نەبوون، دیموکراسی فیدڕاڵی باشترە، بەڵام لەکاتی تێکەڵی دانیشتوان پەنادەبرێتە بەر سازان لەحوکمڕانی وەکو لوبنان.

لەعێراقدا، هێندەی دیموکراسی سازان وەکو میکانیزمێکی چارەسازکار و سەپێنراو بۆ پێگەیشتن یان لاسایکردنەوەی کۆمەڵگا دیموکراتە خۆر ئاواییەکانە، هێندە لەبەرئەنجامی زانستی بوونی و چاکی مۆدێلەکە نەهاتووە. لەبەر ئەوەیە دەگوترێت "دیموکراسی سازان بەرلەوەی بەرهەمی بیر بێ، بەرهەمی واقیع و پراکتیکە"[5].

سێیەم: هەڵسەنگاندنی دیموکراسی سازان

وەکو جۆرەکانی تری دیموکراسی، ئەمەش کۆمەڵێك ئەرگیومێنتی بەهێزی هەیە بۆ بەبازاڕیکردنی سیاسی بەرنامەکەی، بەڵام ئەمە ئەوەناگەیەنێت کەسیستمێکی تۆکمەی ئەوتۆ دروست دەکات کەببەیەکجاری کۆتایی بەناسەقامگیری لەوولات دێنێ، بەڵکو لەپاڵ ئەمەشدا هەندێك رەخنەو ئاستەنگی جددیش رووبەرووی ئەم تیورە دەبێتەوە.

زۆربەی لایەنە باشەکانی ئەم سیستمەمان لەسەرەوە باسکردوو، وەکو کۆکردنەوەی هەموو دەنگ و ڕەنگە جیاوازەکان لەسیستمێکی یەکگرتوو کەهەریەکەو بەپێی سەنگی خۆی نوێنەرایەتی دەبێت و هیچ پێکهاتەیەك وەلانانرێت، ئەمە جگە لەوەی پێکهاتە جیاوازەکان نوێنەرایتی حوکمداری دەڤەرەکەی خۆیان دەکەن و مافی رەتکردنەوەی رەهای هەر بریارێکیان هەیە کەمەترسی بێ لەسەر شوناسیان. لەباسی گرنگی ئەم سیستمە بۆ هەرێمی کوردستان، چەندین ئەرگیومێنتی تر دەخەینەڕوو کەئەمانیش لایەنی ئەرێنی ئەم جۆرە نیشان دەدات. ئەم لایەنە ئەرێنیانەی دیموکراسی سازان

---

[1] هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤.

[2] Vatter, A. (2007) Swiss Consensus Democracy in Transition. A Reanalysis of Lijphart's Concept of Democracy for Switzerland from 1997 to 2007. Department of Political Science, University of Zurich. P. 2.

[3] هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥.

[4] Lijphart (1969: 213).

[5] هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٢.

هەمیشە بەبناغەی دروستبوونی سەقامگیری لەو وولاتانە دادەنرێت کەفرەپێکهاتەن یان لەقۆناغی گواستنەوەی سیاسین بەرەو بەدەوڵەتبوون.

لەگەڵ ئەمەشدا، ئەم سیستمە دیمۆکراسییە بەدەرنیە لەکەموکوڕی و رەخنەی بیرمەندانی سیاسی. لیبهارت بۆخۆی دان بەوەدادەنێ کەدیمۆکراسی سازان تائاستی پێویست دیمۆکراسی نیە[1]. کەمال مەنوفیش هەمان بۆچوونی لیبهارتی هەیە لەکتێبی تیورەکانی سیستمە سیاسییەکان[2].

بۆیە لێرەدا کۆمەڵێك رەخنە هەن لەسەر تیوری دیمۆکراسی سازان کەدەبێ ئاماژەیان پێ بکرێت. سەرەتا دژ بەداهێنەرەکەی کاتێك بەهێزترین ئارگیومێنتی لیبهارت بۆ دیمۆکراسی سازان بریتیە لەسەقامگیری. ئەو سەقامگیری لەپێش پرەنسیپەکانی تری وەکو ئازادی و یەکسانی دادەنێت. رەخنەکە لەوە سەرچاوەی گرتووە کەئەگەر لایەنێك یان چەند لایەنێك لەهاوپەیمانیەتیەکە کشایەوەو حکومەت ئیفلیج بوو ئەو کات لەوانەیە سەقامگیری زیاتر بکەوێتە شپرزەییەوە!! هەر تایبەت بەهاوپەیمانیەتییە فراوانەکەی، نەیارانی ئەو تیورە دەڵێن پرۆسەی دروستکردنی بریار تیایدا هێواشە لەبەر جیاوازی بەرژەوەندی پێکهاتەکان کەئەمەش هەرەشە دەکات لەسەقامگیر مانەوەی سیستم[3]. بۆنموونە مشتومڕی پێکهێنانی کابینەی حکومەت لەعێراق هەروەها کابینەی هەشتەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان شەش مانگی تێپەڕاند ئینجا سازان کرا لەسەری لەکاتێکدا دەیڤد کامیرۆن دوو کاتژمێر دوای ئەنجامەکانی هەڵبژاردنی بەریتانیا کابینەکەی لەسەرۆك وەزیرانی پێش خۆی (براون) وەرگرت.

دووەم، سازان هی دەستەبژێرەکانە. کەوایە بۆچی خەڵك بەشداری دەنگدان بکات و ئەو هەموو کات و خەرجیە لەهەڵبژاردنەکان بەفیرۆ دەدرێت؟ سێیەم، هەندێکتر رەخنەی ئەوەی لێدەگرن کە لەدیمۆکراسی زۆرینە یان نوێنەرایەتیدا، زۆرینە کەجڵەوی دەسەڵات دەگرێتە دەست، حوکمی هەموو وولات دەکات بەبێ جیاوازی لەنێوان لایەنەکانی خۆی و ئەوانیتردا، بەڵام لەدیمۆکراسی سازاندا، پێکهاتەکان کەپۆست وەردەگرن تەنها کار بۆ تایفە، مەزهەب و شوێنەکانی خۆیان دەکەن[4]، واتە دابەشکردنی پۆستەکان لەسەر بنەمای وەلائی نانیشتیمانی نەوەکو کەسانی پسپۆری بوارەکە، ئەمەش دیسان زیان بەسیستمەکە دەگەیەنێ[5]. چوارەم، هەرچەندی خەڵك زیاتر بێت لەم شوێنە ئەم شوێنە هەر ئەوەندەیە رێژەکەی و ناگۆڕێ، وەکو زیادبوونی شیعەکان لەلوبنان لەنێوان سالانی (١٩٣٢-٢٠٠٧)[6]. پێنجەم، رەخنەیەکی تری گەورە بریتیە لەوەی هیچ پێکهاتەیەك بەرادەیەکی پێویست دڵسۆز نابێت لەبەرامبەر بەرژەوەندی وولات تەنها بەرگری لەبەرژەوەندی پێکهاتەکەی دەکات و نوێنەری خۆیەتی نەك وولات و گەلەکەی. حەفتەم، نەبوونی ئۆپۆزسیۆنێکی کاراو بەهێزە. هەشتەم، گەل رۆڵی لاواز دەبێ لەیەکلاییکردنەوەی کێشەکان و تەنها سەرکردەو نوخبەکانن. هەروەها، دیمۆکراسی سازان رۆڵی هاوڵاتی و تاك کەم دەکاتەوەو ئەم رۆڵە دەبەخشێتە گروپە خێڵەکی و مەزهەبیەکان، بەمەش دیمۆکراسی سازان دەبێتە سیستمێك کەدەوڵەتی پێکهاتەکان پێك دێنێت لەجیاتی دەوڵەتی هاوڵاتی. مەترسی ئەوەی لێدەکرێت وولات بەرو پارچە پارچە بوون ببات. وولات تەنها لەناوخۆ لاواز ناکات، بەڵکو لەبواری دەرەکیش وەکو دەستتێوەردانی ناوخۆ لەکاروباری لوبنان لەلایەن ئێران، سووریا، ئیسرائیلەوە[7]. یان دەستتێوەردان لەکاروباری هەردو قوبرس لەلایەن تورکیاو یونانەوە.

بەشی دووەم/ سیستمی دیمۆکراسی سازان لەهەرێمی کوردستان

یەکەم: مێژووی نوێی دیمۆکراسی سازان لەهەرێمی کوردستان

ئەم برگەیە پێوستی بەدابەشکارییەکی مێژووی قوڵ و وورد هەیە، بەڵام ئێمە دەمانەوێت بەکورتی باسی هەندێك قۆناغی دیمۆکراسی سازان بکەین لەدوای دروستبوونی دامەزراوە فەرمییەکانەوە.

---

(١) هەمان سەرچاوە، ل٦٢.
(٢) کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨٨.
(٣) هەمان سەرچاوە.
(٤) یاسن سعد محمد (البکري), مصدر سابق, ص٧١-٧٢.
(٥) کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨٨-٢٨٩.
(٦) هۆشەنگ دارا، سەرچاوەی پێشوو، ل٥١.
(٧) هەمان سەرچاوە، ل٧٨.

١- پێکهێنانی بەرەی کوردستانی ١٩٨٨

بەهۆی هەوڵەکانی ئیدریس بارزانی بۆ دوورخستنەوەی کورد لەشەڕی ناوخۆ کەخەریك بوو لەسەرەتای هەشتاکانەوە پەرە بستێنێت، هەروەها بۆ پرۆژەیەکی خۆبەڕێوەبەری بەهاوشی و سازان لەنێوان پارتە کوردییەکان، بەرەی کوردستانی بەبەشداری پارتی دیموکراتی کوردستان، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان[١]، حزبی سۆسیالیستی کوردستان، حزبی زەحمەتکێشانی کوردستان، بزوتنەوەی دیموکراتی ئاشووری، و حزبی شیوعی کوردستان، لەمەی ١٩٨٨راگەیەنرا[٢]. لەسەر بنەمای سازان، مەسعود بارزانی کرا بەسەرۆکی بەرە لەناوەوەی باشووری کوردستان و جەلال تاڵەبانیش بەڕێوەبردنی کاروبارە دیبلۆماسی و سیاسییەکانی دەرەوەی پێ سپێردرا[٣]. ئەم قۆناغەی سازان زۆر گرنگ بوو بۆداهاتووی پرۆسەی سیاسی لەناوچەکە وەکو جەنگی کەنداوی دووەم و ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١. هەرلەوکاتەشدا، یاسای ژمارە (١)ی ساڵی ١٩٩٢ی هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان ئامادەکرا بەسازانی هەموو پارتە بەشداربووەکانی بەرەی کوردستانی[٤]. لێرەوە دەگەینە ئەو راستیە حاشاهەڵنەگرەی کەدیموکراسی سازان شەرعیەتێکی شۆڕشگێری هەیە لەهەرێمی کوردستان و ناکرێت پشتگوێ بخرێت.

٢- هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان و پێکهێنانی کابینەی یەکەم ١٩٩٢

هەنگاوی فەرمی لەسازانی سیاسی لەگەڵ یەکەمین هەڵبژاردنی گشتی لەهەرێمی کوردستان دەستی پێکرد کە لە١٩/٥/١٩٩٢ئەنجامدرا. دوای لێککردنەوەی دەنگەکان و دابەشکاری دەنگی ئەو پارتانەی نەیانتوانیبوو بگەنە ڕێژەی یاسایی ٧%، پارتی دیموکراتی کوردستان ٥١%و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان ٤٩%ی دەنگەکانیان بردەوە. پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ دوورخستنەوەی هەرێمی کوردستان لە ناسەقامگیری، دوای مشتومڕی زۆر، دەستی لەکورسییەکی خۆی هەڵگرت و حکومەتی نیوە بەنیوە پێکهات لە٥ی ئابی ١٩٩٢. بەسازان لەنێوان هەردوو پارتی براوە تەواوی دامەزراوەکان لەکابینەی یەکەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان دابەشکران[٥]. ئەم هەنگاوانە گرنگ بوو بۆ داهاتووی دیموکراسی سازان لەهەرێم.

٣- ڕێککەوتنی ستراتیژی واشنتۆن ١٩٩٨

شەڕی ناوخۆ لەنێوان پارتە کوردییەکان لەباشووری کوردستان(١٩٩٤-١٩٩٨) دەرخەری ئەو ڕاستیەیە کەهەرێمی کوردستان لەقۆناغی ڕاگوزەری بەرەو دەوڵەتبوون پێویستی زۆری بەدیموکراسی سازان هەیە لەنێوان پارتە سەرەکییەکان. بەداخەوە شەڕی ناوخۆ کارساتێکی گەورە بوو، بەڵام بوو بەپەندێك بۆ لایەنە سیاسییەکان کەلەداهاتوودا خۆیان بەدووربگرن لەبەکارهێنانی توندوتیژی بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەکان.

بەدەستپێشخەری خاتوو (مادلین ئۆلبرایت) وەزیری دەرەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لەواشنتۆن ڕێککەوتننامەی ئاشتبوونەوەی نێوان پارتی و یەکێتی لە١٧ی سێپتەمبەری ١٩٩٨دا مۆرکرا لەلایەن سەرکردەی هەردوو پارتەکە[٦]. لەوساوە هەرێمی کوردستان لەقۆناغی ناسەقامگیری بەهۆی شەڕی ناوخۆوەوە گوزرایەوە بۆ قۆناغی ئارامی، ئاشتی و ئاوەدانی. واتە بەرهەمی ئەم پێشکەوتنە سیاسی و ئابوورییەی ئەمڕۆ دەگەڕێتەوە بۆ سازانی واشنتۆن. ئەمەش بەشێك بوو لەستراتیژی ئەمریکا بۆ خۆئامادەکردن بۆ دەورەدان و ڕووخاندنی حکومەتی بەغدا. دواتر ئەم

---

(١) نەوزاد عەبدوڵلا هێتۆتی، دۆزی کود لەعێراقدا و میکانیزمەکانی چارەسەرکردنی لەدوای ٢٠٠٣، دەستگای توێژنەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، ٢٠٠٩، ل١١١.

(٢) عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کورد; کوردستانی عێراق وەك نموونە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٣، ل١٨٤.

(٣) هەمان سەرچاوە.

(٤) چاوپێکەوتن لەگەڵ د. عومەر نورەدینی، یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆی لوبنانی فەرەنسی و سەرۆکی پێشووی فراکسیونی پارتی دیموکراتی کوردستان لەپەرلەمانی کوردستان، رۆژی ٢٦ی تەموزی ٢٠١٦، هەولێر.

(٥) محەممەد سالح ئاکرەیی، کوردو دەوڵەتی سەربەخۆ بەپێی بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەکان، دەستگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، ٢٠٠٧، ل١٩٦.

(٦) عەلی کەندی، مێژوونامە، چاپخانەی منارە، ٢٠٠٧، ل٧٥٢.

ڕێککەوتنەی واشنتون لەلایەن پەرلەمانی کوردستانەوە لەیەکەمین دانیشتنی لەساڵی ٢٠٠٢بەکۆی دەنگی پەرلەمانتاران پەسەندکرا[١].

٤- پێکهێنانی ئەنجوومەنی کاتی بەڕێوەبردن لەعێراق ٢٠٠٤

بەهۆی گۆڕانکارییەکانی دوای ١١ی سێپتەمبەرەوە، هەلێکی باش بۆ کوردستانی باشوور هاتبووە پێشەوە کە سازانی زیاتر لەنێوان خۆیان بکەن بۆ داهاتووی پرۆسەی سیاسی. بەمەش بەدوو قوڵی سەرۆکی هەردوو پارتەکە (بارزانی و تاڵەبانی) لەگەڵ سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا (جۆرج دەبلیو بۆش) کۆبوونەوەو پێکەوە بریاری بەشداری جەنگی عێراقیاندا[٢]. ئەم سەرکردانە لەوکاتەدا کاریگەری ڕاستەوخۆیان هەبوو لەسەر یەکگرتووی لایەنە ئۆپۆزسیونەکانی عێراقیش[٣].

٥- هەڵبژاردنی پەرلەمانی عێراق وپەرلەمانی کوردستان و ئەنجومەنی پارێزگاکان ٢٠٠٥

لەم قۆناغەدا زۆرترین سازان لەنێوان پارتە سیاسییەکانی هەرێم ئەنجامدراوە کەگرنگترینیان ئەمانەی خوارەوە بوون:

A- نوسینەوەی دەستووری عێراق و دەنگدان لەسەری لەساڵی ٢٠٠٥.
B- پێهێنانی کابینەی پێنجەم.
C- دەرکردنی یاسای ژمارە (١) ی ساڵی٢٠٠٥ی سەرۆکایەتی هەرێم.
D- پێکهێنانی کابینەی شەشەم.
E- ئامادەکردن و پەسندکردنی نووسینەوەی پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان لەپەرلەمان بەسازانی سیاسی و یاسایی ٣٦ پارتی سیاسی و سەرجەم فراکسیونەکانی پەرلەمانی کوردستان.

٦- پێکهێنانی کابینەی حەفتەم ٢٠٠٩

هەرچەند ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لەم قۆناغە بۆیەکەمجارو بەفەرمی سەریهەڵدا، بەڵام دیسان کابینەی نوێی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەسازانی زۆرینەی لایەنە سیاسییەکان پێکهات.

دوای نوسینی ڕەشنووسی دەستووری هەرێمی کوردستان لەماوەی ڕابردوو، بەشداری و سازانی ٣٦ پارتی سیاسی و بەدەنگدانی ٩٦ پەرلەمانتار لەسەری و تەنانەت تەواوبوونی هەموو قۆناغە یاساییەکانی ، کەچی سەرۆکی هەرێم ئامادە نەبوو بینێرێتە ڕاپرسی گەل، چونکە لەساڵی ٢٠٠٩بەشێك لەو لایەنانەی خۆیان دەستوورەکەیان نوسیبووەوە، هەڵسان بەکێشە دروستکردن لەسەری و داوای دووبارە نوسینەوەی چەند برگەیەکی دەستوورەکەیان دەکرد کە هەر لەسەرەتاوە ئامانجیان پەکخستنی بوو نەك ڕێکخستنی. وەکو دواتریش بینیمان چارەنووسی دەستووریان بەکوێ گەیاند.

لەم قۆناغەدا پێویستە هەڵوستەیەك لەسەر پرسێکی تری سازان بکەین لەلایەن سەرۆکی هەرێمەوە کاتێك ڕازی نەبوو ئیمزا لەسەر یاسای کۆمسیونی هەڵبژاردنەکانی هەرێم بکات ئەگەر سازانی لەسەر نەکرێ[٤].

هەرلەماوەی کابینەی هەشتەم و پێشتریش لەکابینەی حەفتەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە (٢٠٠٩-٢٠١٣) پارتە سیاسییە سەرەکییەکانی ناوبەری ئۆپۆزسیون (گۆڕان، یەکگرتووی ئیسلامی و کۆمەڵی ئیسلامی) هەمیشە جەختیان لەسەر ئەوە دەکرد کەپێویستە سازان لەسەر یاساکان بکرێ و پابەندبوون بەدیموکراسی سازان دروشمی سەرەکیان بوو.

---

[١] عومەر نورەدینی، سەچاوەی پێشوو، ل٤٠٥.
[٢] ئۆفرا بینگیۆ، کوردی عێراق; بونیادنانی دەوڵەتێك لەناو دەوڵتدا، و. سۆران مستەفا کوردی، دەستگای ناراس، ٢٠١٣، ل٤١٦.
[٣] چاوپێکەوتن لەگەڵ د. عومەر نورەدینی، سەرچاوەی پێشوو.
[٤] د. عومەر نورەدینی سەرۆکی پێشووی فراکسیونی پارتی دیموکراتی کوردستان لەپەرلەمانی کوردستان ئاماژەی بەوەدا کە لەدیدارێکدا لەگەڵ سەرۆکی هەرێمی کوردستان بەئامادەبوونی سەرۆك فراکسونەکانی تر (سۆزان شەهاب، کاردۆ موحەممەد، عومەر عەبدولعەزیز، ئارام موحەممەد، سالم تۆما، شێردڵ تەحسین و عەبدوڵڵە حاجی مەحمود) کۆبوونەوەیەك لەسەر ئەم پرسە کراو سەرۆکی هەرێم پێی ڕاگەیاندن ئەگەر یاساکە بەزۆرینە لەپەرلەمان دەرچێ ئەو واژووی ناکات هەتاوەکو سازانی هەموو لایەنەکانی تری لەسەر دەکرێت. چاوپێکەوتن لەگەڵ د. عومەر نورەدینی، سەرچاوەی پێشوو.

کەواتا بۆمان روون دەبێتەوە کەهەم بەرەی پارتەکانی دەسەڵات و هەم بەرەی پارتەکانی ئۆپۆزسیون بەشێوەیەك لەشێوەکان دیمۆکراسی سازانیان بەپێویست زانیوە بۆ هەرێمی کوردستان.

٧- پێکهێنانی کابینەی هەشتەم ٢٠١٤

نوێترین پرسی سازان بریتیبوو لەپێکهێنانی کابینەی هەشتەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان. سەرەڕای ئەوەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان براوەی زۆرینەو بەرێژەیکی زۆر لەپێشەوەی پارتەکانی ترەوەبوو، ئەمە جگەلەوەی بەئاسانی دەیتوانی لەگەڵ کۆتاکان و پارتێکی تری کەمینە کابینە پێك بێنێ، بەڵام بەهەستکردن بەبەرپرسیاریەتی بارودۆخەکە، ئەم پارتە گوێی بەرەخنەکانی کادیرەکانی و بەرژەوەندییە تایبەتتییەکانی خۆی نەداو لەپێناو تەواوکردنی ئاواتەکانی نەتەوەکەی کەهەرلەسەرەتای دروستبوونیەوە دەستی داوەتێ، هەڵسا بەسەردانی کردنی پارتەکانی بەشداری هەڵبژاردن و دوای چەندین کۆبوونەوە کەماوەی شەش مانگی خایەند، ئینجا کابینەی هەشتەم کەبە "کابینەی بنکە فراوان" ناسرا پێکهێنرا[١]. لەم کابینەیەدا هەموو پارتە ئۆپۆزسۆنەکانی پێشووش بەشدابوون.

کەواتە هەرلەدەستپێکی مێژووی نوێدا، هەرێمی کوردستان لەزۆربەی هەنگاوە سەرەکییەکانی پرۆسەی سیاسی هەوڵیداوە بەرێگای لێکتێگەیشتن و سازان بڕیارە چارەنووسسازەکان دەربکات و کێشەکان چارەسەربکات، بەڵام ئەوەی نامۆبوو بەکولتووری سیاسی هەرێمی کوردستان، هەوڵەکانی بزوتنەوەی گۆڕان بوو بۆ ووردخاشکردنەوەی دیمۆکراسی سازان و تێکدانی سەقامگیری هەرێم.

دووەم: بنەماکانی دیمۆکراسی سازان لەهەرێمی کوردستان

بۆئەوەی بزانین ئەو سیستەمەی ئیستەی هەرێمی کوردستان بریتیە لەدیمۆکراسی سازان دەبێ بنەماکانی بەراورد بکەین بەپرەنسیپە سەرەکییەکانی دیمۆکراسی سازان. جیاوازییەکی جەوهەری لەنێوان هەرێمی کوردستان و زۆربەی وولاتانی پەیروکاری دیمۆکراسی سازان هەیە کەپێویستە لەسەرەتاوە ئاماژەی پێ بکەین. ئەم مۆدێلە بۆ کۆمەڵگا فرەییەکان بەچارەسەری کێشەکان و دەستەبەرکردنی سەقامگیری مەزندەکراوە، بەڵام ئایا ئەم فرەییە زەق و رەهایەی نەتەوەیی، ئاینی، زمان لەهەرێمی کوردستان هەیە تا بەوهۆیەوە پەنا بۆ سیستەمی سازان ببەین؟ هەرێمی کورستان نەوەك سویسرا لەچەندین نەتەوەی جیاواز پێکهاتووەو نەوەکو هۆڵەندا، لوبنان و عێراقی کۆنیش لەچەندین ئاین و مەزهەبی جیاواز پێکهاتووە بەو ریژە زۆرە کەپێویستمان بەدیمۆکراسی سازان هەبێت بۆ پاریزگاری لەمافی کەمینەکان. لەسەرووی ٩٥%ی خەڵکی هەرێمی کوردستان وەکو نەتەوە کوردن و وەکو ئاین و مەزهەبیش، ئیسلامی سوننەن. تەنها شتێك کەهەرێمی کوردستان شانازی پێوەبکات لەبواری نێودەوڵەتی پاراستنی مافی هەموو کەمینە نەتەوەو ئاین و کلتوورە جیاوازەکانە، کەواتە نەتەوەی کوردو ئاین و کولتووری کوردی زۆرینەیەکی رەهایەو پێویستی بەوە نیە لەسەر بنەمای فرە نەتەوەیی دیمۆکراسی سازان دابمەزرێت لەبەرئەوەی مەترسی لەناوچوونی هیچ ئاین و نەتەوەیەکی تر یان پێشێلکردنی زەقی مافی کەمایەتیەکانمان نەبینیوە.

کەواتە مۆدێلی دیمۆکراسی سازان هەرێمی کوردستان لەهی کام وولاتەوە نزیکە؟

تارادەیەکی زۆر دەتوانین بڵێین دیمۆکراسی سازانی هەرێمی کوردستان لەمۆدێلی دیمۆکراسی کۆلۆمبیاوە نزیکە، چۆن؟ بەپێچەوانەی ئەو فرەییە نەتەوەی، مەزهەبی و دینییە زۆرو زەقەی لەلوبنان، سویسراو هۆڵندا هەن، کۆلۆمبیا لەسەر بنەمای ئاین، زمان، نەتەوە دابەش نەبووە، بەڵکو دابەشی سەر دوو کولتووری پارتی سیاسی بووە کەمێژووی مانەوەی ئەم پارتانە هێڵێکی سنووری دروست کردووە و هەموو وولات بەسەر پارتەکانی لیبراڵ و پاریزگاران دابەش بوون. دڵسۆزی بۆ ئەم پارتە سیاسیانە رەگی داکوتاوە لەنێو پەیوەندییە خێزانی و کۆمەڵایەتییەکانیان. بۆ نموونە ئەگەر لەکۆلۆمبیەك بپرسیت کەبۆچی پەیوەندیت بەم پارتەوە کردووە، دەڵێ ئەوە بەهۆی ئەوەوەیە کە پەیوەندییەکی بەتینی بەبنەماڵەکەیانەوە هەیە بۆیە من بەلیبراڵی یان پارێزگاری لەدایك بووم و لەدڵەوە رقم لەپارتەکەی ترە[٢]. وەکو هەرێمی کوردستان، لەکۆلۆمبیاش شەڕی ناوخۆ لەنێوان ئەم پارتانەدا روویدا، بۆیە چەندین جار هانایان بردۆتە بەر دیمۆکراسی

---

[١] بەرنامەی کابینەی هەشتەم بەسازانی نیشتیمانی لە١٨ی تەموزی ٢٠١٤دا راگەینرا بەبەشداری (پارتی دیمۆکراتی کوردستان، بزوتنەوەی گۆڕان، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، کۆمەڵی ئیسلامی کوردستان، مەسیحی و تورکمانەکان).
[٢] کەمال مەنوفی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٨٢-٢٨٣.

سازان بۆمەبەستی یەکێتی نیشتمانی یەکەمجار لەساڵی (١٩٤٥-١٩٤٩)، دووەمیان شازدە ساڵ بەردەوام بووە (١٩٥٨-١٩٧٤). لەو ماوانەدا ڕێککەوتن کە سەرۆکایەتی کۆمار بەنۆرە بێت و هەر دوو ساڵ جارێك یەك لەم پارتانە دەسەڵات بگرێتە دەست(١).

بەهەمان شێوە، لەهەرێمی کوردستان شەڕی ناوخۆیی بەرپا بووەو ئێستەش هەندێك کەس بەپارتی و یەکێتی لەدایك دەبن و پرۆسەی بەکۆمەڵایەتیبوون کاریگەری گەورەی لەسەر ڕۆچوونە نێو پارتەکانی سیاسی هەیەو ئەمە تارادەیەکی زۆر توانیویەتی دوو کولتوور یان ژینگەی کۆمەڵایەتی جیاواز بەرهەم بێنێت. کەواتە دەکرێت مۆدێلی دیمۆکراسی سازان هەرێم بەدیمۆکراسی سازانی پارتە سیاسییەکان ناوببرێت.

لێرەوە بەوەدەگەین کەرەگەزی یەکەمی دیمۆکراسی سازان بەرجەستەیە لەهەرێمی کوردستان. هەرلەسەرەتای حوکمرانی هەرێمەکە، هەوڵدراوە زۆرترین پێکهاتەی جیاوازی سیاسی، نەتەوەی، ئاینی و کولتووری بەشداری پێ بکرێت، بەڵام هەروەکو پێشتر باس کرا فرەیی ئەم هەرێمە بەهۆی دابەشبوونیەتی لەنێوان دوو ناوچەی نفوزی سیاسی تارادەیەك لێکجیاواز، بۆیە هەموو کابینەکانی حکومەتی هەرێم و سیاسەتی دەرەوە بەسازان بەڕێوەچووە هەتا خولی چوارەمی پەرلەمانی کوردستان. دووەم، ئەگەرچی ڤیتۆی بەرامبەر بەدەق نەهاتووە، بەڵام لایەنەکانی هاوپەیمانیەتی گەورە بڕیاری ئەوتۆیان دژ بەیەکتر دەرنەکردووە تاوەکو پێویست بەڤیتۆکردنی بکات. سێیەم، کار بەبنەمای ڕێژەییبوون لەدابەشکردنی پۆستەکان کراوە. لەکۆن پەنجا بەپەنجا، ئێستە لەحکومەتی بنکە فراوانیش بەگوێرەی دەنگی پارتەکان. چوارەم، سەربەخۆی کەرتیش بەهەمان شێوە بوونی هەیە. بۆنموونە لەسەر بنەمای لامەرکەزیەتی کارگێری پارێزگاکان سەربەخۆن لەکاری خۆیان، لەگەڵ ئەمەشدا چەندین سنووری کارگێری سەربەخۆ هەن وەکو سنووری کارگێری گەرمیان، ڕاپەڕین...تاد. کەواتە تەواوی ڕەگەزەکانی دیمۆکراسی سازان لەهەرێمی کوردستان هەن و جێبەجێدەکرێت.

بەشی سێیەم: پێویستی قۆناغی سیاسی بەدیموکراسی سازان

یەکەم: پێویستی دیمۆکراسی سازان بۆ هەرێمی کوردستان

جگە لەم فاکتەرە سەرەکییەی لەسەرەوە باسکرا کەهەرێمی کوردستانی ڕووبەڕووی بارودۆخێك کردۆتەوە کەبەهۆیەوە نەتوانێ دیمۆکراسیەکی تەواو پەسند بکات، چەندین هۆکاری تر هەن پێویستی دیمۆکراسی سازانیان زیاتر کردووە. یەکەم، لەهەرێمی کوردستان ئەگەرچی پرۆسەی سیاسی گەیشتۆتە قۆناغێکی پێگەیشتوتر لەچاو عێراق، بەڵام گرەنتی سەرکەوتنی دیمۆکراسیەتێکی نوێنەرایتی زۆرینە نیەو پلەی گەشەسەندن و هۆشیاری سیاسی جارێ نەگەیشتۆتە ئاستی پێویست. هەردەم مەترسی دووبارەبوونەوەی شەڕی ناوخۆ دەکرێت بەهۆی یەکنەگرتنەوەی هێزە چەکدارەکان و شوێنەواری دوو ناوچەی کارگێری. ئەمە دوابەدوای تەواوبوونی هەڵبژاردنەکان ڕاستەوخۆ زەق دەبێتەوە کاتێك لایەنێك گومانی بەشداربێپێنەکردنی لەلادروست دەبێت.

یەکێك لەئامانجەکانی دیمۆکراسی سازان بریتیە لەدابەزاندنی پاڵەپەستۆی ناوچەگەری، هەستی چەقبەستووی بۆ پارتێکی سیاسی و دروستکردنی دیالۆگ لەنێوان پێکهاتە جیاوازەکان بۆ ئەوەی متمانە دروست بێت(٢)، بۆ کەمکردنەوەی ئەم ململانێیانەو ئاوێتەبوونەوەی ئەو دوو کولتوورییە سیاسییە جیاوازەی بەهۆی دوو دامەزراوەی کارگێری جیاواز دروست بوون لەهەرێمی کوردستان، پێویستە پشت بەئایدیاکانی ئەم جۆرە لەدیمۆکراسی ببەسترێت لەم قۆناغەدا.

دووەم، یەکگرتووی بۆ بونیادنان و ڕاگەیاندنی دەوڵەت، یەکێك لەپێداویستیە سەرەکییەکانی پێشوازی ئەم سیستمەیە. لەم قۆناغەدا ئەو ڕەگەزە زۆر کاریگەری لەسەر هەرێمی کوردستان هەیە. پێشبڕکێکارێکی بەهێزی سیاسی بۆ بونیادنان و ڕاگەیاندنی دەوڵەت بریتیە لەپارتی دیموکراتی کوردستان، جگە لەمەش ئەم پارتە یەکەمی سەرگوڕەپانەکەیەو خاوەنی زۆرین نفوزی سیاسیە لەناوەوەو دەرەوەی وڵات، بۆیە لەلایەن پارتەکانی تری سیاسییەوە هەوڵی بەردەوامی بەپاشەکشەخستنی دەدرێت نەبادا دواتر ئەم دەستکەوتە گەورەیە بۆ مێژووی ئەم پارتە تۆماربکرێت و ئەوان لەکاروانی خەباتی نەتەوەیی و نیشتیمانی دوا بکەون بۆیە لەم قۆناغەدا دیمۆکراسی تەوافقی یەکرزی زیاتر دەکات.

(1) Lijphart (1969: 213).

(٢) سردار قادر محي الدين، مصدر سابق, ص١٣٧.

سێیەم، لەلایەك هەرێمی كوردستان لەگەڵ داعش لەسەدان كیلۆمەترەوە لەجەنگێكی گەورەدایە لەدژی تیرۆر كە بەهەزاران قوربانی و شەهید دراوە بۆ بەرلێگرتنی، لەلایەكیتر هێڵی مەترسی شیعی لەدوولاوە هەرەشەیەكی جددیە لەسەر دروستكردنی دەوڵەت لەباشووری كوردستان هەروەك لەناوچە سنووررییەكانی شیعەو كورد دەیبینین. بۆیە بەشدارپێنەكردنی هەر هێزێكی سیاسی و هێشتنەوەی لەدەرەوەی بازنەی بڕیاردان، گومانی خۆرادەستكردنی ئەجێندای دەرەكی لێدەكرێت و دەبێتە مەترسی لەسەر گەشەی سیاسی هەرێم.

بەلای شارەزایانی دیمۆكراسی سازانەوە، كۆمەڵێك فاكتەر هەن كەهاوكار دەبن بۆ هانابردن بۆ ئەم ڕێگایەو جێبەجێكردنی بنەماكانی. ئێمە یەكسەر ئەم بنەمایانە دەبەستینەوە بەبارودۆخی هەرێمی كوردستانەوە. یەكەم، بوونی مەیلی دابەشكاری(١). بەهۆی دەستتێوەردانی دەرەكییەوە، مەترسی گەورە رووبەرووی هەرێمی كوردستان بۆتەوە. جگە لەوهەوڵانەی تری دابەشكاری، لەئێستەدا هەوڵی بەهەرێمكردن و جیاكردنەوەی كەركوك هەتا سلێمانیش دەدرێت. ئەم مەترسیانە كاریگەری لەسەر تۆخكردنەوەی سازان دەبێت لەداهاتوو.

دووەم، مەترسی و هەڕەشەی دەرەكی كاریگەری دەبێت لەسەر یەكگرتووی ناوخۆ(٢). هەمیشە جەنگ بیری نەتەوایەتی و نیشتیمان پەروەری بەرزكردۆتەوە. نەبوونی نەیار و دوژمن كێشەی ناسنامەو نیشتمانپەروەری بزواندووە لەناوخۆ. ئەگەرچی ئێمە وەكو وولایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا(٣)، عێراق و لوبنان كێشەی ناسنامەمان نیە، بەڵام جەنگی داعش سەرەڕای كارەساتباری، كاریگەری لەسەر یەكگرتووی و ئاوێتەبوونەوەی جیاوازییەكان هەبوو.

سێیەم، پشتگیری گەل بۆ هاوپەیمانی فراوان(٤). بەهۆی ئەوەی كورد بەدرێژای مێژووی خۆی نەتەوەیەك بووە رووبەرووی داگیركاری هاتووەو خەباتی لەپێناو رزگاری كردووە، گەلەكەی هەمیشە پێشوازی لەهەر یەكگرتنێكی ناوخۆ كردووە بۆ بەهێزبوون و پێشكەوتن. دوایین خۆشحاڵی خەڵك بۆ پێكهێنانی كابینەی هەشتەم بوو كەزۆربەی پارتە ركابەرەكانی هەرێمی كوردستان پێكەوە سازان و بەشداریان تێدا كرد. كەواتە خەڵكی هەرێمی كوردستان ویستێكی بەهێزیان هەیە بۆ پرۆسەی سازان.

چوارەم، بەبڕوای لیبهاڕت ئەو سیستمە سیاسییانەی كەتوشی كێشەی دابەشكاری هەرێمی بوون بەهەر بارودۆخێك بێ، حوكمی زۆرینە تیایاندا دەبێتـە مەترسی لەسەر یەكگرتووی سیستمەكەو ئەمەش كاریگەری دەبێت لەسەر ئاسایشی هەرێمەكە(٥). كەواتە مەرج نیە دیمۆكراتی سازان تەنها چارەسەرێك بێت بۆ ئەو وولاتانەی كێشەی فرەیان هەیە، بەڵكو زۆرجار بۆ دەربازبوون یان خۆدوورخستنەوە لەهەڕەشەی دەرەكی و ناوخۆیی پێویست دەكات پەنابردریتە بەر ئەم جۆرە لەچوارچێوەی هاوپەیمانیەتی گشتی. وەكو ئەوەی بەریتانیاو سوید لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانی كردییان(٦). بەهەمان شێوە هەرێمی كودستان بەهۆی ئەو هەموو بارودۆخە نەخوازراوانەی رووبەرووی بۆتەوە، لەئێستەدا دەبێ پارتە سیاسیەكان دەست لەململانێ و بەرژەوەندی پارتی خۆیان هەڵبگرن و كاربكەن لەسەر یەكگرتووی لەپێناو تێپەڕاندنی قۆناغەكە بۆ رزگاری نیشتیمانی. جولیوس نێریری (Julius Neyerere) لەكتێبی حوكمی یەك پارتی، پشت راستی ئەم بۆچونانە دەكاتەوەو پێیوایە لەبارودۆخی فەوزاو قەیراناوی سیاسی دەبێ پارتە سیاسییەكان بەئۆپۆزسیونیشەوە جیاوازییەكانیان وەلانێن و لەپێناو بەرژەوەندی گشتی نیشتیمانی پشتگیری حوكومەتێكی یەكگرتووی نیشتیمانی بكەن(٧).

لێرەدا رۆڵی سەركردە سیاسییەكان رەگەزێكی سەرەكی پێكدێنێت بەلای لیبهارتەوە، بەپێوستی دەزانێت ئەم سەركردانە بەروحێكی لێبووردەو دادپەروەرانە پراكتیزەی دیمۆكراسی سازان بكەن بۆ چارەسەرێكی گونجاو بۆ بارودۆخەكە بەهاوسەنگی لەنێوان خۆیان(٨). سەركردە سیاسییەكانیش لەهەرێمی كوردستان بەوپێیەی كەداینەمۆی

(١) حسن كريم، اشكالية الديموقراطية التوافقية في المجتمعات المتعددة: لبنان و العراق, المركز اللبناني للدراسات, ٢٠٠٧, ص٢٠.
(٢) المصدر نفسه.
(٣) بڕوانە سامویل هانتیگتۆن، ئێمە كێین؛ ئەو گرفتانەی رووبەرووی ناسنامەی ئەمریكا دەبێتەوە، و. بەهرام محەمەد، ناوەندی ناوێر، هەولێر، ٢٠١٦.
(٤) حسن كريم، مصدر سابق، ص٢٠.
(٥) ارنت ليبهارت، مصدر سابق، ص٥٢.
(٦) المصدر نفسه.
(٧) المصدر نفسه، ص٥٣.
(٨) المصدر نفسه، ص٨٧-٨٨.

جوڵاندنی گۆڕاوە سیاسییەکانن، دەتوانن لەچوارچێوەی هاوپەیمانیەتییەکی نیشتیمانی میللەت رزگاربکەن لەو کێشە گەورانەی رووبەرووی هەرێم بۆتەوە، بەمەرجێك واز لەگەمەی سیاسی سفری ناوخۆیی بێنن.

دووەم: شکاندنی دیمۆکراسی سازان لەساڵی ٢٠١٥

لە رووی تیۆرییەوە پێکەوەسازان یان رێککەوتن و هاوپەیمانی فراوان کاریگەریی باشی لەسەر هێنانەئارای سەقامگیریی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەیە لەو کۆمەڵگا و وولاتانەدا کە فرەیین[1]. سەقامگیریی سیاسی و کۆمەڵایەتی بۆ هەرێمی کوردستان و زیاتر بونیادنانی قەوارە سیاسیەکەی زۆر گرنگن، بەتایبەت کە لە مێژووی دوور و نزیکماندا پارچەپارچەبوونی حزبی و سیاسی و شەڕی خۆکوژیی سەردەمی شۆڕش و زەمەنی حوکمڕانیتی خۆمان و دابەشبوونی حزبە سیاسیەکان بەسەر بەرەی دەسەڵات و ئۆپۆزسیۆندا، وایانکردووە کە سەقامگیریی سیاسیی و کۆمەڵایەتی لەبارچێت و گەل و وڵات تووشی کارەساتی گەورە بن، هەر بۆیە پێکەوەسازانی سیاسی و حزبی و یەکگرتوویی سیاسی بۆ هەرێمی کوردستان پێداویستیەکی گرنگی گەشەی سیاسی و کامڵبوونی قەوارە سیاسیەکەیەتی.

لەپەیوەندیش بەحوکمڕانیکردن لەسەر بنەما و رێساکانی دیموکراسی، ئەگەرچی دیموکراسیی تەوافوقی هەلومەرجی خودیی و خەسڵەتی تایبەت بە خۆی هەیە و لە هەندێك رووەوە گرفتی خۆی هەیە، بەڵام زانای سیاسی بەناوبانگ و شارەزای بواری دیموکراسیی تەوافوقی (ئارند لیپهارت) لەتوێژینەوەیەکی توکمەدا بەناوی (شێوەکانی دیموکراسی)، ئەوەی سەلماندووە کە لە زۆر بواری خزمەتکردن و بایەخدان بە پرسە گرنگەکانی ژیانی کۆمەڵگا و گەشەی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و مرۆییدا ئەو دیموکراسییانەی پشت بە بنەمای سازان دەبەستن، لەو دیموکراسییانە سەرکەوتووترن کە پشت بە بنەمای زۆرینە دەبەستن[2].

لەژێر کاریگەریی ئەم بۆچوونەدا، ئەگەر دیموکراسییەت لە هەرێمی کوردستاندا جۆرێك لە گەشەسەندنی بەخۆیەوە بینیبێ، ئەوا هۆکارێکی سەرەکی ئەوەیە کە ئەو دیموکراسییەتە لەسەر بنەمای تەوافوق وسازان دامەزراوە و بەڕێوەچووە، بەرجەستەبوونی ئەم تەوافوقە -ئیدی لەمیانەی رێککەوتنی هەموو حزبە سیاسیەکانی کوردستانەوە یان زۆرینەیانەوە هاتبێتە ئارا- لە بەرەی کوردستانی و دەرکردنی یاسای ژمارەی (١)ی ساڵی ١٩٩١ی یاسای هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نیشتمانی کوردستان، پاشان پێکهێنانی کابینەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان و دەرکردنی ئەو یاسایانەی کە سروشتی دەستووریان هەیە وەك یاسای ژمارە (١) ساڵی ٢٠٠٥ یاسای سەرۆکایەتی هەرێمی کوردستان و پاشان گەڵاڵەکردنی پرۆژەی دەستووردا خۆی دەبینێتەوە. لەمەدا سەرکردە سیاسیەکانی هەرێمی کوردستان هاوپەیمانێتی سیاسییان لەگەڵ یەکدی بەستووە، وەك چۆن (رۆبرت دال) پێیوایە: (لە دیموکراسییەتی هاوپەیمانیەتیدا سەرکردە سیاسییەکان هاوپەیمانی گەورە لەگەڵ یەکتری دەبەستن)[3]. لەم روانگەیەوە بۆمان دەردەکەوێ کە ئەو دیموکراسییە تازە سەرهەڵداوەی لە هەرێمی کوردستاندا هەیە تارادەیەکی زۆر بەرهەمی توافوق و هاوپەیمانێتی سەرکردە سیاسیەکان و رێککەوتنی نێوان حزب و لایەنە سیاسیەکان و بەشداربوونی گەل و نەتەوە و ئایین و مەزهەبە جیاوازەکان بووە لە پرۆسەی سیاسی و حوکمڕانێتیدا.

لەو دیدگایەوە بۆمان دەردەکەوێ کە هەر کاتێك پرۆسەی سیاسی و حوکمڕانێتی و سیستمی سیاسی دیموکراسی لە کۆمەڵگای فرە حزب و نەتەوە و ئاین و مەزهەبدا پشت بە تەوافوق ببەستێ، ئەوا بە قازانجی سەقامگیری سیاسی و کۆمەڵایەتی و زیاتر بەدیموکراسیبوونی گەل و سیستمی سیاسی کەوتۆتەوە و هەرێمی کوردستانیش یەکێکە لەو نموونانە.

کۆبوونەوەی (٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥) ی پەرلەمانی کوردستان و پێداگری لەسەر ئەنجامدانی کۆبوونەوەی (١٩ی ئابی ٢٠١٥) کە رێژەی یاسایی بە دەستنەهێنا و ئەنجام نەدرا، نموونەی کۆبوونەوەی پەرلەمانی کوردستانن کە تیایاندا بنەما و پرنسیپی تەوافوقی و پێکەوەسازان تیایاندا پێشێلکرا و هەردوو کۆبوونەوەش بە پلەی یەکەم بەرهەمی سیاسەتی مکوڕبوونی پشت کردن بوو لە بنەماکانی دیموکراسیەتی پێکەوە سازان ، ئەم جۆرە سیاسەتەش بووە مایەی خوڵقاندنی قەیرانێکی سیاسی و یاسایی ئەوتۆ کە هەم لە رووی متمانەی سیاسی و سەقامگیریی سیاسی و کۆمەڵایەتی کاریگەری

---

[1] المصدر نفسه، ص٥٥.
[2] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ارند ليبهارت، انماط الديموقراطية، ترجمة: محمد عثمان خليلة، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت، الطبعة الاولى٢٠١٥، ص٣٠ و دواتر.
[3] روبرت آ.دال، عن الديموقراطية، ترجمة: سعيد محمد، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، الطبعة الاولى، ٢٠١٤، ص٢٣٥.

نەریتی هەبوو، هەم ڕەوتی بەدیموکراسیکردنی کۆمەڵگا و سیستمی سیاسی کوردستانی سست و لاوازکرد، بە کورتی و پوختی سیاسەتێکی ناعەقلانی و نا واقیعی بوو . بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوون و خوێندنەوەیەشمان پشت بەم بەڵگە و پاساوانە دەبەستین:

یەکەم: پابەندبوون بە پێکەوەسازانی یاسایی و سیاسی لە یاسا و بڕیارەکانی پەرلەمانی کوردستاندا هاتووە وەك چۆن لە برگەی (١٦)ی بڕیاری ژمارە (١ی ساڵی ٢٠١١) ی پەرلەمانی کوردستاندا هاتووە و جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە بۆ هەموارکردنەوەی ئەو یاسایانەی کە ڕەهەندی نیشتیمانی و سیاسیان هەیە، دەبێ پێکەوەسازانی سیاسی و یاسایی بکرێ[١]. بەیاساکردنی ئەم پرنسیپە ئەو کاتە بوو کە لە سنووری پارێزگای سلێمانی و لە ڕۆژی ١٧ی شوباتی ٢٠١١ و ڕۆژانی دوای خۆپیشاندانی بەشێك لە دانیشتووانی ئەو دەڤەرە ئەنجامدراو یەکێك لەداواکارییەکانی خۆپیشاندەران و پارتە سیاسیەکانی ئۆپۆزسیۆنی ئەوکات (گۆڕان، یەکگرتووی ئیسلامی، کۆمەڵەی ئیسلامی)، بریتی بوو لە: (دەرکردن و هەموارکردنەوەی ئەو یاسایانەی کە ڕەهەندی نیشتمانیيان هەیە لەسەر بنەمای پێکەوەسازان و تەواوفوق نەك تێپەڕاندنیان لەسەر بنەمای زۆرینە و کەمینە)[٢]. هەروەها لە یاسای ژمارە (١٩)ی ساڵی ٢٠١٣ یاسای درێژکردنەوەی ولایەتی سەرۆکی هەرێمی کوردستان لە برگەی (٢)دا ئەوە هاتووە، کە لە ماوەی ٢٠١٣/٨/٢٠ تا ٢٠١٥/٨/٢٠ واتا لە ماوەی دوو ساڵدا، دەبێ پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان بە سازان هەموار بکرێتەوە[٣].

گومان لەوەدا نیە کە هەموارکردنەوەی یاسای سەرۆکایەتی هەرێم ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠٠٥ و هەوڵدان بۆ گۆڕینی شێوەی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم لەلایەن گەلەوە بۆ ناو پەرلەمان، یەکێکە لەو یاسا و پرسانەی کە ڕەهەندی دەستووری و سیاسی و نیشتمانی هەیە و زیاد لە هەر پرسێکی دیکەی یاسایی و سیاسی پێویستی بە تەوافوق و پێکەوەسازان هەبوو. دەبوو سەرۆکی پەرلەمانی کوردستان پەیوەست بوایە بە پرنسیپی تەوافوق کە شەرعیەتی یاسایی و میللی وەرگرتووە. لە سەرێکی دیکەوە یەکێك لە پرسە گرنگەکانی ناو پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان بوونی خیلافی سیاسی بوو لەسەر چۆنێتی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم، یاسای ژمارە (١٩)ی ئاماژەپێدراو پەرلەمان پابەند دەکات بەوەی لە ماوەی دوو ساڵدا پرۆژەی دەستوو بە تەوافوق هەموار بکەن، کەچی ئەو ماوە یاساییانە تەواو دەبێ، بەڵام پەرلەمانی کوردستان نە تەوافوق دەکات و نە پرۆژەی دەستووریش هەموار دەکاتەوە!

دووەم: کۆبوونەوەی(٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥) ی پەرلەمانی کوردستان بە پێچەوانەی ئەو سیاسەت و بەڵێنانە بوو کە حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن لە ماوەی (٢٠٠٩ - ٢٠١٣)دا پێڕەویان دەکرد و وەک بەڵێنێک بە جەماوەرو دەنگدەران و خەڵکی هەرێمی کوردستانیان دابوو، چونکە هەمیشە لە هەڵوێستە هاوبەشەکانیاندا جەختیان لەسەر ئەوە دەکردەوە کە لە پرسی دەستووری هەرێمی کوردستان و ئەو یاسایانەی ڕەهەندی نیشتمانی و سیاسیان هەیە، دەبێت تەوافوق بکرێت. بۆ نموونە لە پاکێجەکانی ئۆپۆزسیۆن بۆ چاکسازی ڕیشەیی لە هەرێمی کوردستاندا کە لە مانگی حوزەیرانی (٢٠١١) ئامادەکراون و ئاراستەی هەردوو حزبی فەرمانڕەوا (پارتی و یەکێتی)یان کردووە؛ لە پاکێجی یەکەمدا جەختیان لەسەر ئەوە کردووە کە چاکسازی لە سیستمی سیاسی لە ڕێگای پێداچوونەوە بە پرۆژەی دەستوور و پەیڕەوی ناوخۆی پەرلەمان و ژمارەیەك یاسای تر لەسەر بنەمای سازانی نیشتمانی بکرێت[٤]. لە بەلاغی کۆتایی کۆبوونەوەی هاوبەشی هەرسێ لایەنی ئۆپۆزسیۆن(گۆڕان، یەکگرتووی ئیسلامی، کۆمەڵی ئیسلامی)دا کە لە ٢٠١٢/١٠/١٧ بەستراوە، ئەوە هاتووە کە هەرسێ لایەن: (کاردەکەن لە پێناو گەڕاندنەوەی پرۆژەی دەستووری هەرێم و ئەو یاسایانەی ڕەهەندی دەستووری و نیشتمانییان هەیە بۆ ئەنجامدانی تەوافوق لەسەریان و تێپەڕاندنیان)[٥]. کەچی لە کۆبوونەوەی ٢٣ حوزەیراندا بە

---

[١] بڕوانە دەقی بڕیاری ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠١١ی پەرلەمانی کوردستان، کە لە ٢٠١١/٢/٢٣ دەرچووە.

[٢] بۆزانیاری زیاتر بڕوانە دەقی ڕاپۆرتی لیژنەی بە دواداچوون و گوێگرتن لە داخوازییەکانی خۆپیشاندەران کە بە پێی بڕیاری ژمارە (١)ی پەرلەمانی کوردستان، ساڵی ٢٠١١ دامەزرا، ڕاپۆرتەکە لە ٢٠١١/٣/١ دا پێشکەش بە پەرلەمانی کوردستان کراوە.
لە خاڵی (٢٠)ی داواکارییە بنەڕەتی و ستراتیژیەکانی خۆپیشاندەراندا هاتووە، ئەو یاسانەی چارەنووس سازن پێویستە بە هیچ جۆرێک لەسەر بنەمای زۆرینە و کەمینە دەرنەکرێن و تەوافوقی نیشتمانیان لەسەر بکرێت.

[٣] بڕوانە دەقی یاسای ژمارە (١٩)ی ساڵی ٢٠١٣ی پەرلەمانی کوردستان، یاسای درێژکردنەوەی ویلایەتی سەرۆکی هەرێم کە لە ٢٠١٣/٨/٢٠ دا دەرچووە.

[٤] بڕوانە پاکێجەکانی ئۆپۆزیسیۆن:http://www.gorran.net//print.aspx?id=69linkiD=106/April05,2016

[٥] بڕوانە بەلاغی کۆتایی کۆبونەوەی هاوبەشی هەرسێ لایەنی ئۆپۆزسیۆن لە ٢٠١٢/١٠/١٧ کە بڵاوبۆتەوە لە:
http://www.gorran.net/Detail.aspx?id=1088-linkID-106Tusday.April05,2016
هەروەها ڕوونکردنەوەی لە فراکسیۆنەکانی ئۆپۆزسیۆن لە پەرلەمانی کوردستان لە ٢٠١٣/٥/٢٦ کە تیایدا داوای ئیرادەیەکی نیشتمانی سازان لەسەر دەستوور دەکەن:

پێچەوانەی ئەم هەڵوێست و بڕوایەوە، نەك هەر پابەند نەبوون بە تەوافوقەوە و بەس، بەڵكو ئەو تەوافوقەی كە هەشبوو شكاندیان و تێكدرا. لەلایەكی دیكەوە كۆبوونەوەی(٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥) و شكاندنی پرنسیپی تەواوفوق، دەقاودەق پێچەوانەی پرۆگرامی سیاسیی بزووتنەوەی گۆڕان خۆشی بوو، وەك چۆن لە بەشی دووەم، تەوەری یەكەم،خاڵی(٣) دا هاتووە كە بزووتنەوەی گۆڕان كار دەكات بۆ (هەمواركردنەوەی هەموو ئەو یاسایانەی كە ڕەهەندی نیشتیمانیيان هەیە لە ڕێگای سازانی نیشتمانیەوە، بەتایبەتی ئەو یاسایانەی كە كاریگەرییان لەسەر ژیانی دیموكراسی و ڕێساكانی گەمەی سیاسی هەرێمی جێدێڵن)[1].

لەم خاڵەی پرۆگرامی سیاسیی بزووتنەوەی گۆڕاندا جەخت لەوە كراوە كە كاردەكەن بۆ ئەوەی ئەو یاسایانەی ڕەهەندی نیشتمانیان هەیە و پەیوەست بە ژیانی دیموكراسین واتا ڕەهەندی سیاسیان هەیە، لە ڕێگای سازانی نیشتمانیەوە هەمواریان بكەنەوە. بەڵام دەقاودەق بەپێچەوانەی ئەمەوە لە پرۆسەی هەمواركردنەوەی یاسای سەرۆكایەتی هەرێم ژمارە (١) ساڵی ٢٠٠٥ سەرۆكی پەرلەمانی كوردستان زۆر پێداگرانە ویستی لەسەر بنەمای زۆرینە و كەمینە هەمواری بكاتەوە. ئاشكراشە كە ئەم یاسایە ڕەهەندی نیشتیمانی هەیە، چونكە پێشتر لە ساڵی ٢٠٠٩ بەپێی ئەو یاسایە سەرۆكی هەرێم لەلایەن گەلەوە هەڵبژێردراوە و یەكێك لە بەربەستەكانی هەمواركردنەوەشی ئەوە بوو كە ئەو مافە لە گەل وەربگیرێتەوە و بدرێتە پەرلەمان، بەمەش شێوەی جێبەجێكردنی هەڵبژاردنی دیموكراسیانە لە ڕاستەوخۆوە بكرێتە نیمچە ڕاستەوخۆ، لێرەشەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە كە یاسایەكە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە چەمك و ناوەڕۆكی دیموكراسی و ڕێساكانی گەمەی دیموكراسیەوە هەیە.

بۆیە ئەنجامدانی كۆبوونەوەی (٢٣ حوزەیران) و (١٩ی ئابی ٢٠١٥)ی پەرلەمانی كوردستان بە پێداگیری سەرۆكی پەرلەمان و فراكسیۆنی گۆڕان، پێشێلكردنی خودی پرۆگرامی سیاسیی بزووتنەوەی گۆڕان بوو، بەمەش بە پێچەوانەی ویست و ئیرادەی ئەندام و لایەنگران و جەماوەری بزووتنەوەی گۆڕان هەڵوێستیان وەرگرتووە و شەرعیەتی كۆنگرە و جەماوەرەكەی خۆیان پێشێلكردووە.

سێیەم: كۆبوونەوەكانی (٢٣ حوزەیران) و (١٩ی ئابی ٢٠١٥)ی پەرلەمانی كوردستان بازدان بوو بەسەر ئەو بەرپرسیارێتیە سیاسی و یاسایی و حوكمڕانیتییەی كە بەپێی ڕێككەوتنی نێوان هەر پێنج پارتە سەرەكیەكەی هەرێمی كوردستان، بۆ پێكهێنانی كابینەی هەشتەمی حكوومەتی هەرێم و دابەشكردنی پۆستەكان لەناو سەرۆكایەتی پەرلەمانی كوردستاندا هاتبووە ئارا، وەك چۆن لە بەرنامەی كابینەی هەشتەمی حكوومەتی هەرێمدا كە بە ڕەزامەندی هەموو پارت و لایەنە سیاسیەكانی بەشداربوو ئامادەكراوە و جەختی لێكراوەتەوە. وەک لە بەرنامەكەشدا هاتووە: (ڕێككەوتن لەسەر هەمواركردنی ئەو یاسایانەی ڕەهەندی نیشتیمانییان هەیە)[2]. ئەو كارنامەیە بەرهەمی ڕێككەوتنی پارت و لایەنە سیاسیەكان بوو كە بزووتنەوەی گۆڕان یەكێك بووە لەوان، هەروەها لەلایەن پەرلەمانی كوردستانەوە پەسەندكراوە و شەرعیەتی یاسایی پێدراوە، هەر لەو چوارچێوەیەشدا پۆستی سەرۆكی پەرلەمان بە سازان و ڕێككەوتن درابووە بزووتنەوەی گۆڕان.

هەربۆیە ئەنجامدانی ئەو كۆبوونەوانە و پێشێلكردنی پرنسیپی تەوافوق، لەلایەك پێشێلكردنی ڕێككەوتنی نێوان پارت و لایەنە سیاسیەكان بوو لەسەر ئەوەی كە لەسەر بنەمای شەراكەت و تەوافوق لە حكوومەت و پەرلەمان كاردەكەن و حوكمڕانیتی هەرێمی كوردستان دەكەن، لەلایەكی دیكەشەوە بازدان بوو بەسەر ئەو ڕێككەوتن و بەرپرسیارێتیە هاوبەشەی كە دەبوو بۆ هەمواركردنی ئەو یاسایانەی ڕەهەندی نیشتیمانیيان هەیە فەراهەم كرابایە، وەك چۆن لە بەرنامەی كابینەی هەشتەمی حكوومەتی هەرێمدا هاتووە و پەرلەمان شەرعیەتی پێداوە.

چوارەم: پێش ئەنجامدانی كۆبوونەوەی ٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥ی پەرلەمانی كوردستان، زۆربەی پارتە سیاسیە سەرەكیەكانی هەرێمی كوردستان جەختیان لەوە كردۆتەوە كە پرسی سەرۆكایەتی هەرێم و دەستوور پرسی نیشتیمانین و

---

http://www.gorran.net//print.aspx?id=2162linkID=106/April05,2016.
[1] بڕوانە دەقی پرۆگرامی سیاسیی بزوتنەوەی گۆڕان، بەشی دووەم، تەوەری یەكەم، خاڵی(٣):
http://www.gorran.net/Detail.aspx?ID=2162linkID=114.
[2] بەرنامەی كابینەی هەشتەمی حكوومەتی هەرێمی كوردستان كە ڕۆژی ١٨حوزەیرانی ٢٠١٤لە پەرلەمانی كوردستان لەگەڵ پەسەندكردنی پێكهاتەی كابینەدا پەسەند كراوە بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:
http://www.cabinet.gov.krd/p/print.aspx?l=13&samp=010000&r=424&p=355&h=1&t=03/4/2015

پێویستیان بە تەوافوق و ڕێککەوتن هەیە، لە کۆبوونەوەیەکی تایبەتی سەرۆکی هەرێمی کوردستانیشدا لەگەڵ پازدە پارت و لایەنی سیاسی هەرێمی کوردستان کە ڕۆژی دووشەممەی ٢٠١٥/٤/٢٠ لە هاوینەهەواری سەلاحەدین بەڕێوەچووە و لە ڕاگەیاندراوی کۆتایی کۆبوونەوەکەدا و لە خاڵی شەشەمدا ئەوە هاتووە کە: (پرسی سەرۆکایەتی لە چوارچێوەی یاسا و کۆدەنگیی لایەنە سیاسیەکاندا چارەسەر بکرێ)[١]. بۆیە ئەنجامدانی کۆبوونەوەکە دوور لە تەوافوق و بەدەر لە کۆدەنگیی پارت و لایەنە سیاسیەکان، دەرچوون بوو لەو کۆدەنگییە و تێکشکاندنی ئەو ئیرادە سیاسیە یەکگرتووە بوو کە لەو کۆبوونەوەیەدا بەرجەستە کرابوو.

دوای ئەنجامدانی کۆبوونەوەی ٢٣ی حوزەیران لەسەر بنەمای زۆرینە و کەمینە و ئاڵوزبوونی بارودۆخی سیاسی و سستبوونی کاری پەرلەمانیی هەرێمی کوردستان و دەرکەوتنی ئەو ڕاستیەی کە هەموارکردنی یاسای سەرۆکایەتی هەرێم ژمارە(١ی ساڵی ٢٠٠٥) بەبێ تەوافوق و ڕێککەوتنی سیاسی و یاسایی، هەڵەیە و ڕەنگدانەوەی خراپی بۆ سەر کۆی ژیانی کۆمەڵگای هەرێمی کوردستان دەبێ، جارێکی دیکە پارت و لایەنە سیاسیەکان جەختیان لەسەر ئەوە کردەوە کە پێویستە پەرلەمانی کوردستان لەسەر پرسی سەرۆکایەتی هەرێم تەوافوق بکات و کاتێك سەرۆکی پەرلەمان سووربوو لەسەر ئەوەی کە رۆژی (١٩ی ئابی ٢٠١٥) کۆبوونەوە دەکات و یاسای سەرۆکایەتی هەرێم بەبێ تەوافوق و لەسەر بنەمای زۆرینە و کەمینە تێدەپەڕێنێ، هەر پێنج پارتە سیاسیە سەرەکیەکەی هەرێمی کوردستان (پارتی دیموکراتی کوردستان، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، بزووتنەوەی گۆڕان، یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، کۆمەڵی ئیسلامی) کە شەوی ١٩/١٨ی ئاب لە هەولێری پایتەخت لە هۆڵی شەهید سەعد عەبدوڵڵا بە ئامادەبوونی نوێنەی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا بۆ گەیشتن بە تەوافوق و ڕێککەوتن بۆ ماوەی(٧) کاژێر کۆببوونەوە، داوایان لە پەرلەمانی کوردستان کرد کە کۆبوونەوە نەکات و دەرفەتی زیاتر بدرێ بە گفتوگۆ بەمەبەستی گەیشتن بە تەوافوق و لە ڕاگەیاندراوێکی هاوبەشدا ڕایانگەیاند کە: (لەسەر چەند پرنسیپێکی سەرەکی ڕێککەوتوون بۆ ئەوەی لەسەر بنەمای ئەو پرنسیپانە بەزووترین کات بگەنە کۆدەنگی و سازان، کۆبوونەوەکە گەیشتە ئەو بڕیارەی کە داوا لە سەرۆکایەتی پەرلەمانی کوردستان بکات کۆبوونەوەی نائاسایی پەرلەمان بۆ رۆژی یەکشەممەی داهاتوو دوا بخات)[٢]. شایانی باسە جگە لە پێنج پارتە سەرەکیەکە (١٠) پارت و لایەنی سیاسیی دیکە و بەسەریەکەوە (١٦) پارت و لایەنی سیاسی، سەرجەمیان داوای دواخستنی ئەو کۆبوونەوەیەی پەرلەمانیان کرد[٣]. پێشتریش لە کۆبوونەوەیەکیاندا لە ڕۆژی(٢٠١٥/٨/٨) لە بارەگای یەکێتی پەرلەمانی کوردستان (١٣٥) ڕێکخراو و دامودەزگای کۆمەڵی مەدەنی دوای ئەوەی وەفدێکیان سەردانی پارت و لایەنە سیاسیەکانیان کردبوو، لە هەڵوێستێکی هاوبەشیاندا داوایان کرد کە: (یاسا کارپێکراوەکانی پەیوەست بە سەرۆکایەتی هەرێم بە سازان هەموار بکرێن)[٤].

هەروەها هەڵوێستی نوێنەرانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بەریتانیاش ئەوە بوو کە سەرۆکایەتی پەرلەمانی کوردستان ڕۆژی چوارشەممە ڕێککەوتی (١٩ی ئابی ٢٠١٥) کۆبوونەوەی نائاسایی نەکات و دوایبخات تا دەرفەتی زیاتر بڕەخسێ بۆ گفتوگۆ بەمەبەستی گەیشتن بە تەوافوق و ڕێککەوتن[٥]. بەڵام سەرۆکایەتی پەرلەمانی کوردستان، بەتایبەتی سەرۆکی پەرلەمان (د. یوسف محەمەد) لە بزووتنەوەی گۆڕان و سکرتێری پەرلەمان (فەخرەدین قادر) لە کۆمەڵی ئیسلامی، ئەوەیان ڕاگەیاند کە هیچ پاساوێك نیە بۆ دواخستنی

---

[١] ئەو کۆبوونەوەیە بەسەرپەرشتی سەرۆکی هەرێم مسعود بارزانی و ئامادەبوونی جێگری سەرۆکی هەرێم کۆسرەت ڕسول بەڕێوەچوو. پارت و لایەنە سیاسییە بەشداربووەکان بریتیبوون لە: پارتی دیموکراتی کوردستان، یەکێتی نیشتمانی کوردستان، بزوتنەوەی گۆڕان، یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، کۆمەڵی ئیسلامی، حزبی سۆشیالیستی دیموکراتی کوردستان، حزبی شیوعی کوردستان، بزوتنەوەی ئیسلامی کوردستان، حزبی زەحمەتکێشان، نوێنەری کوتلە تورکمانییەکان لە پەرلەمانی کوردستان، نوێنەری کوتلە مەسیحیەکانی کوردستان لە پەرلەمانی کوردستان. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:
http://www.rudaw.net/sorani/kurdstan/20042015/3/20/04/2015

[٢] دەقی ڕاگەینراوی پێنج لایەنە سیاسییەکە بڵاوکراوەتەوە لە:
http://www.pukmedia.com.chap-rastBoChepx?ziman=ks&jimare=6693/April10,2016

[٣] لە دوای تەواوبوونی کۆبونەوەکە، د.فوئاد حوسێن سەرۆکی دیوانی سەرۆکایەتی هەرێم لە کۆنگرەیەکی رۆژنامەوانیدا بەناوی هەر (١٦)لایەنەوە داوای دواخستنی کۆبوونەوەی پەرلەمانی کرد بڕوانە:
http://www.kdp.info/a/print/aspx?l=13&l=13&samp=010000&a=82011/April10,2016

[٤] ڕاگەیەنراوی ئەو کۆبوونەوە هاوبەشە بڵاوکراوەتەوە لە:
http://www.kdp.info/a/print/aspx?l=13&l=13&l=13&samp=010000&a=820451/April10,2016

[٥] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: یونێن، ئەمەریکا و بەریتانیا دەڵێن، کاتی گۆڕانی نییە:
http://www.kdp.info/a/print/aspx?l=13&l=13&lsamp=010000&a=82481/April10,2016

کۆبوونەوە و سووربوون لەسەر ئەنجامدانی، بەڵام بەهۆی تەواونەبوونی ڕێژەی یاساییەوە کۆبوونەوەکە شکستی خوارد و ئەنجام نەدرا[(١)]. هەر بۆیە ئەنجامدانی کۆبوونەوەی(٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥) و سووربوون لەسەر ئەنجامدانی کۆبوونەوەی (١٩ی ئابی ٢٠١٥)ی پەرلەمانی کوردستان دەرچوون بوو لە کۆدەنگی سیاسی و ڕێککەوتنی سیاسی و تەوافوقی سیاسی و یاسایی کە پارت و لایەنە سیاسییەکان و دامودەزگاکانی کۆمەڵی مەدەنی و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و دەوڵەتە زلهێزەکانی وەك وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا داوایان دەکرد و پێیانوابوو خزمەتی بەرژەوەندییەکانی هەرێمی کوردستان دەکات.

دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە

دوای لێکۆڵینەوەیەکی زانستیانە سەبارەت بەم بابەتە گەیشتینە چەند دەرئەنجامێك:

یەکەم، سیستمی سیاسی لەقۆناغی گواستنەوەدا بەرەو دیموکراسییەکی تەواو پێوستی بەدیمۆکراسی سازان هەیە بۆ دەستەبەرکردنی سەقامگیری سیاسی و کۆمەڵایەتی هەتا کۆمەڵگا دەگاتە ئاستێکی گەشەسەندنی ئەوتۆ کەدیمۆکراسی زۆرینەو کەمینە پەسند دەکات.

دووەم، هەرێمی کوردستان جیاواز لەووڵاتانی فرە نەتەوەیی وەکو سویسرا یان فرە ئاینی وەکو لوبنان هەروەها فرە مەزهەبی وەکو عێراق، مۆدێلێکی تری دیموکراسی سازانی هەیە کەشەرعیەتێکی شۆڕشگێری دروستی کردووە بۆ خۆدوورخستنەوە لەدووبەرەکی ناوخۆ، خۆبەڕێوەبەری و خۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی داگیرکاری. دواتر بەهۆی پەرەسەندنی پرۆسەی سیاسی پارتەکانی تری ئۆپۆزسیونیش هاتنە نێو کرداری حومکداری، کەواتە سازان لەهەرێمی کوردستان لەسەر بنەمای ڕێککەوتنی نێوان پارتەکانی سیاسی نەك نەتەوە، یان و مەزهەبەکان. بۆئەم مەبەستە تاڕادەیەکی زۆر دیموکراسی سازانی هەرێمی کوردستان دەچوێنرێ بەمۆدێلی دیمۆکراسی سازان لەووڵاتی کۆلۆمبیا لەماوەی جەنگی سارد.

سێیەم، خەڵکی هەرێمی کوردستان و دەرەوەش لەوەتێگەیشتن کەهەرێم سەرکەوتوو بوو لەگەڵ جێبەجێکردنی دیمۆکراسی سازان و ئەو پێشکەوتنانەی لەماوەی چەند ساڵی ڕابردوو هاتنەکایەوە بەهۆی پەنابردنە بەر ئەم جۆرە دیمۆکراسییە بوو. دەستەبەرکردنی سەقامگیری کەیەکێك لەگریمانەکانی دیمۆکراسی سازانە لەهەرێم هاتەدی و کۆمەڵگای بەرەو خۆشگوزەرانی برد.

چوارەم، گرەنتی بەردەوامی مانەوە پێشکەوتن لەهەرێمی کوردستان پەیوەستە بەجێبەجێکردنی دیمۆکراسی سازان. ئەو هەڕەشە ناوخۆیی و دەرەکییانەی ڕووبەڕووی هەرێم بۆتەوە، بەبێ یەکگرتووی و هەستی نیشتیمان پەروەری سەرکردە سیاسییەکانی هەرێم ناتوانرێت تێپەڕێنرێت و لەچەقبەستووی سیاسی دەمێنێتەوە کەدواجار مەترسی دووبارە لێك دوورکەوتنەوەو دابەشبوونەوەی لێدەکرێت.

پێنجەم، لە کۆبوونەوەی (٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥)ی پەرلەمانی کوردستاندا، کە خوێندنەوەی یەکەم کرا بۆ ئەو پرۆژە یاسایانەی تایبەت بە هەمواری یاسای سەرۆکایەتی لەسەر بنەمای زۆرینە و کەمینە پێشکەشکرابوون، پێشێلکردنی سازان و ڕێککەوتنی سیاسی و یاسایی بوو کە ئەم سازانە بۆ یاسای سەرۆکایەتی هەرێم زۆر پێویست بوو، چونکە یاساکە خاوەن سروشتی دەستووری و ڕەهەندی نیشتیمانی و سیاسی بوو.

شەشەم، کۆبوونەوەی (٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥)ی پەرلەمانی کوردستان، پاشان هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی کۆبوونەوە لە (١٩ی ئابی ٢٠١٥)، زیاتر ویست و خواستی سەرۆکی پەرلەمان و بزووتنەوەی گۆڕان بوون و ئەم هەوڵانە بە پێچەوانەی یاساکانی پەرلەمانی کوردستان و ڕێککەوتنی سیاسیی نێوان لایەنە سیاسیەکان و بەرنامەی کابینەی هەشتەمی حکوومەتی هەرێمی کوردستان و پرۆگرامی سیاسیی بزووتنەوەی گۆڕان و بانگەوازی دامودەزگاکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و ڕوانگەی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان و هەڵوێستی دەوڵەتە مەزن و دۆستەکان بوو. بۆیە چ لەباری یاسایی و چ لە ڕووی سیاسیشەوە وێناکەری ناعەقڵانیەتی سیاسی و نا کامڵی ئەزموونی یاسایی بوون.

---

(١) بڕوانە: پەرلەمان سوورە لەسەر ئەنجامدانی کۆبوونەوەکەی:
http://www.pukmedia.com/chap-Ras/bpchep.aspx?BabeZiman=Ks&jimare=66931/April10,2016.

حەفتەم، کۆبوونەوەی (٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١٥) ی پەرلەمانی کوردستان و دواتر سووربوون لەسەر ئەنجامدانی کۆبوونەوەی نائاسایی پەرلەمان لە (١٩ی ئابی ٢٠١٥) دا و شکستی ئەو کۆبوونەوانە و دەرئەنجامەکانی کە لەو کۆبوونەوانە کەوتنەوە، بوونە مایەی خولقاندنی قەیرانێکی سیاسی ئالۆز، ئەوەیان دەرخست کە بزووتنەوەی گۆڕان لە ڕێگای کەسایەتی سەرۆکی پەرلەمانەوە لە سەرکردایەتیکردنی پەرلەمانی کوردستاندا شکستی خوارد، چونکە ئەم جۆرە سەرکردایەتیکردنە بووە هۆی ئەوەی پەرلەمانی کوردستان نەك ببێتە شوێنی چارەسەر و یەکلاکردنەوەی کێشەکان، بەڵکو بوو بە چاووگی سەرهەڵدانی کێشە و لەباربردنی سازان و تێکدانی یەکگرتوویی و سەرئەنجام وردوخاشکردنی متمانەی سیاسی.

هەشتەم، بۆ ئەوەی سەقامگیری سیاسی و کۆمەڵایەتی لەهەرێمی کوردستان بەردەوام بێ، سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردستان کامڵتربێ، ئامادەسازی سەربەخۆیی و ڕۆیشتن بەرەو دەوڵەت بوون بکرێ، وە لەداهاتوودا توشی قەیرانی سیاسی وەك ئەوەی ئیستا نەبینەوە زۆر گرنگە بەسازان دەستووری خۆمان دەربکەین و پابەندبین بەبنەما سەرەکییەکانی دیموکراسی سازانەوە.

سەرچاوەکان

سەرچاوەی کوردی:

١- ئۆفرا بینگیۆ، کوردی عێراق; بونیادنانی دەوڵەتێك لەناو دەوڵەتدا، و. سۆران مستەفا کوردی، دەستگای ئاراس، ٢٠١٣.
٢- عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کورد; کوردستانی عێراق وەك نموونە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٣.
٣- محەممەد سالح ئاکرەیی، کوردو دەوڵەتی سەربەخۆ بەپێی بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەکان، دەستگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، ٢٠٠٧.
٤- عەلی کەندی، مێژوونامە، چاپخانەی منارە، ٢٠٠٧.
٥- نەوزاد عەبدوڵلا هێتوتی، دۆزی کود لەعێراقدا و میکانیزمەکانی چارەسەرکردنی لەدوای ٢٠٠٣، دەستگای توێژنەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، ٢٠٠٩.
٦- هۆشەنگ دارا، رەخنەگرتن لەدیموکراسی تەوافقی، خانەی هزر، سلێمانی ، ٢٠١٠.
٧- کەمال مەنوفی، تیورەکانی سیستەمە سیاسییەکان، و. ئاوات ئەحمەد، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٨- دەقی بڕیاری ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠١١ی پەرلەمانی کوردستان، کە لە ٢٠١١/٢/٢٣ دەرچووە.
٩- دەقی ڕاپۆرتی لیژنەی بە دواداچوون و گوێگرتن لە داخوازییەکانی خۆپیشاندەران کە بە پێی بڕیاری ژمارە (١)ی پەرلەمانی کوردستان، ساڵی ٢٠١١ دامەزرا، ڕاپۆرتەکە لە ٢٠١١/٣/١ دا پێشکەش بە پەرلەمانی کوردستان کراوە.
١٠-دەقی یاسای ژمارە (١٩)ی ساڵی ٢٠١٣ی پەرلەمانی کوردستان، یاسای درێژکردنەوەی ویلایەتی سەرۆکی هەرێم کە لە ٢٠١٣/٨/٢٠ دا دەرچووە.
١١-پاکێجەکانی ئۆپۆزیسیۆن:
http://www.gorran.net//print.aspx?id=69linkiD=106/April05,2016
١٢- بەلاغی کۆتایی کۆبونەوەی هاوبەشی هەرسێ لایەنی ئۆپۆزسیۆن لە ٢٠١٢/١٠/١٧ کە بڵاوبۆتەوە لە:
١٣-http://www.gorran.net/Detail.aspx?id=1088-linkID-106Tusday.April05,2016
١٤-ڕوونکردنەوەی لە فراکسیۆنەکانی ئۆپۆزسیۆن لە پەرلەمانی کوردستان لە ٢٠١٣/٥/٢٦ کە تیایدا داوای ئیرادەیەکی نیشتمانی سازان لەسەر دەستوور دەکەن:
١٥-http://www.gorran.net//print.aspx?id=2162linkID=106/April05,2016.
١٦-دەقی پرۆگرامی سیاسی بزوتنەوەی گۆڕان، بەشی دووەم، تەوەری یەکەم، خاڵی(٣) http://www.gorran.net/Detail.aspx?ID=2162linkID=114.
١٧-بەرنامەی کابینەی هەشتەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان کە ڕۆژی ١٨حوزەیرانی ٢٠١٤لە پەرلەمانی کوردستان لەگەڵ پەسەندکردنی پێکهاتەی کابینەدا پەسەند کراوە:
http://www.cabinet.gov.krd/p/print.aspx?l=13&samp=010000&r=424&p=355&h=1&t=03/4/2015
١٨-کۆبوونەوەی سەرۆکی هەرێم لەگەڵ لایەنە سیاسییەکانی هەرێم
http://www.rudaw.net/sorani/kurdstan/20042015/3/20/04/2015

١٩-دەقی ڕاگەیێنراوی پێنج لایەنە سیاسییەکە بڵاوکراوەتەوە لە-http://www.pukmedia.com.chap-rastBoChepx?ziman=ks&jimare=6693/April10,2016

٢٠- ، د.فوئاد حوسێن سەرۆکی دیوانی سەرۆکایەتی هەرێم لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیدا بەناوی هەر (١٦)لایەنەوە داوای دواخستنی کۆبوونەوەی پەرلەمانی کرد بروانە http://www.kdp.info/a/print/aspx?I=13&I=13&samp=010000&a=82011/April10,2016

٢١-ڕاگەیەنراوی ئەو کۆبوونەوە هاوبەشە بڵاوکراوەتەوە لە http://www.kdp.info/a/print/aspx?I=13&I=13&I=13&samp=010000&a=820451/April10,2016

٢٢-یونێن، ئەمەریکا و بەریتانیا دەڵێن، کاتی گۆڕانی نییە http://www.kdp.info/a/print/aspx?I=13&I=13&Isamp=010000&a=82481/April10,2016

٢٣-پەرلەمان سوورە لەسەر ئەنجامدانی کۆبوونەوەکەی-http://www.pukmedia.com/chap-Ras/bpchep.aspx?BabeZiman=Ks&jimare=66931/April10,2016 :

چاوپێکەوتن:

٢٤-چاوپێکەوتن لەگەڵ د. عومەر نورەدینی، یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆی لوبنانی فەرەنسی و سەرۆکی پێشووی فراکسیونی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لەپەرلەمانی کوردستان، ڕۆژی ٢٦ی تەموزی ٢٠١٦، هەولێر.

سەرچاوەی عەرەبی:

٢٥-ارنت ليبهارت, الديمقراطية التوافقية في مجتمع متعدد, ت. حسني زينة, معهد الدراسات الاستراتيجية, بغداد, ٢٠٠٦.

٢٦- ارند ليبهارت، انماط الديموقراطية، ترجمة: محمد عثمان خليلة، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت، الطبعة الاولى٢٠١٥.

٢٧-روبرت آ.دال، عن الديموقراطية، ترجمة: سعيد محمد، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، الطبعة الاولى، ٢٠١٤.

٢٨-ياسن سعد محمد (البكري), اشكاليات ديموقراطية التوافقية و انعكاساتها علي تجربة العراقية, كلية علوم السياسية, جامعة نهرين.

٢٩-خالد عليوي العرداوي، الفدرالية والديمقراطية التوافقية ومعطيات الواقع العراقي، مجلة فرات، العدد ٧، ٢٠١٠.

٣٠-سردار قادر محي الدين، الديموقراطية التوافقية في الدول النامية, مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية, ٢٠٠٩.

٣١-حسن كريم، اشكالية الديموقراطية التوافقية في المجتمعات المتعددة: لبنان و العراق, المركز اللبناني للدراسات, ٢٠٠٧.

سەرچاوەی ئینگلیزی:

32- Williams, B. (2015) How Consensual are Consensus Democracies? A Reconsideration of the Consensus/Majoritarian Dichotomy and a Comparison of Legislative Roll-Call Vote Consensus Levels from Sixteen Countries. University of California at Riverside.

33- Lijphart, A. (1969). Consocitional Democracy. World Politics. Vol. 21. No. 2.

34- Vatter, A. (2007) Swiss Consensus Democracy in Transition. A Reanalysis of Lijphart's Concept of Democracy for Switzerland from 1997 to 2007. Department of Political Science, University of Zurich.

35- Oxford Dictionary.

36- Cambridge Dictionary.

37- Mariam Webster Dictionary.